

Şehzadeye Öğütler: Ebûbekir Ratıb Efendi'nin Şehzade Selim'e (III) Bir Mektubu

Aysel Yıldız*

A Mirror For The Prince: A Letter of Ebubekir Ratıb Efendi to Prince Selim (III)

Abstract ■ The importance of the secret correspondences of Prince Selim (III), with Louis XVI has long been acknowledged. Most of the letters have been studied and published by İsmail Hakkı Uzunçarşılı. Yet little textual analysis has been made so far, and two important letters, both of which were written by Ebubekir Ratıb Efendi to the Prince, were ignored. One of these letters (TSMA, E. 2036-16), a very detailed analysis of the reply of Louis XVI (1787) to Prince Selim, is particularly significant. Written almost like the genre of the mirror for princes, the letter comprises advice from Ebubekir Ratıb Efendi, who instructed Şehzade Selim in a scholarly manner not only on internal and foreign affairs but also on future policies after Selim's enthronement. Assuming the role of mentor, Ratıb Efendi introduces his prince to internal and foreign affairs and gives him advice on the policies he should follow after his accession to the Ottoman throne. Thanks to the same letter, it is possible to gain insight into the intellectual world of an early modern Ottoman bureaucrat generally considered to be the ideologue of modernization during the period of Selim, and follow his thoughts on modernization and general situation of the Ottoman Empire on the nineteenth century.

Keywords: Ebubekir Ratıb Efendi, Prince Selim (III), Louis XVI, France, Mirror for the Prince, Modernization, Military Reforms, International Relations, Egypt, İshak Bey, Ragıp Mehmed Paşa, Abdulhamid I, Halil Hamid Paşa

* Yrd. Doç. Dr., Fatih Üniversitesi.

“Beş on sene çalış ve devletiniz askerini Frengistan askeri gibi eyle, vesâir Frengistan nizâmlarına bak, anlar gibi sefine ve top yap askeri anlar gibi ta’lîm eyle. Gerçek bu güzel şey ve lâkin Frengi taklîd ediyor deyü bu pâdişâh Frenk-perest deyü halkın itikadı başka olur ve sonu bir hâdise ve fitneyi mucib olur. Bu bizim askerimiz soltat askeri gibi ta’lîm olunsa pek güzel. Lâkin anı idâre ve deruhte edecek ve bu devlete yutdururum ve halk bir şey diyemez deyü cesâret edecek ve halk Frenk-meşreb lakabını takmamasına bir hüsn-i tedbîr edecek adem hele kulunuz bilemem. Belki efendimizin sâir bendelerinde belki bunu deruhte edüb başına çıkar vardır.”¹

Osmanlı reformcularının birçok ikilemini yansıtan yukardaki alıntı, III. Selim dönemi modernleşmesinin önemli şahıslarından Ebubekir Ratıb Efendi’ye (ö. 1799) aittir.² Şehzade Selim (III)’e hitaben yazılan ve adeta bir nasihatname niteliği taşıyan uzun bir mektuptan alınan bu sözler, dış dinamiklerin artık kaçınılmaz kıldığı - özellikle askeri alandaki - reformların iç dinamiklerle uyumsuzluğunu çok net bir şekilde altını çizer. Batı eksenli bir modernleşme izlenip izlenmemesine dair satırlara yansıyan çelişkiyi, Osmanlı modernleşmesinin öncülerinden kabul edilen bir devlet adamının kaleminde takip edebilmek de bir o kadar önemlidir. Bunun yanı sıra, Nizam-ı Cedid reformları öncesi Şehzade Selim ve etrafında toplanan reformcu ekibin oldukça kısıtlı bilgiye sahip olduğumuz dünya görüşleri ve psikolojileri büyük ölçüde satır aralarına yansır. Mayıs 1807 Kabakçı İsyanı’nın adeta yıllar öncesinden haber verilmesi açısından da olağanüstü bir önemi haizdir.

1 TSMA, E. 2031-6 (tarihsiz).

2 Ebubekir Ratıb Efendi (ö. 1750-1799), bürokrasinin amedî kaleminde muhtelif görevlerde yer aldıktan sonra amedî olarak atandı; 1788’de sipah katipliğine getirildi. III. Selim’in cülusundan sonra Viyana elçisi olarak atandığı görevinden, yedi buçuk ay sonra İstanbul’a döndü. Dönüşünden sonra atandığı şikk-ı salis defterdarlığı ve zahire nazırlığı gibi görevlerden sonra nihayet reisülküttablık mevkine yükseldi (1795). Ancak 1796 yılında azledilerek sürgüne gönderildi ve 1799’da idam edildi. Şehzade Selim’in XVI. Louis ile yazıştığı sırada amedcilik görevi ile Şehzade Selim’e yazı hocalığı görevini de üstlemişti. Elçilik görevi dolayısıyla kaleme aldığı iki sefaretnamesi vardır. Ratıb Efendi’nin hayatı ve eserleri ile ilgili bk. İ.H. Uzunçarşılı, “Tosyalı Ebubekir Ratıb Efendi”, *Bellekten*, XXXIX/153 (1975), s. 49-76; Fatih Yeşil, *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Katibi: Ebubekir Ratıb Efendi (1750-1799)*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011); Fatih Bayram, *Ebubekir Ratıb Efendi as an Envoy of Knowledge Between East and West*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi (Bilkent Üniversitesi: 2000); Sema Arıkan, “Ebubekir Ratıb Efendi”, *DİA* (İstanbul: İSAM, 1994), Sema Arıkan, *Nizam-ı Cedid’in Kaynaklarından Ebubekir Ratıb Efendi’nin Büyük Layihası*, doktora tezi (İstanbul Üniversitesi: 1996). Osmanlı modernleşmesindeki rolü ile ilgili olarak, yukardaki çalışmaların yanı sıra bk. Enver Ziya Karal, “Ebubekir Ratıb Efendi’nin Nizam-ı Cedid Islahatı’ndaki Rolü”, *Türk Tarih Kongresi* (Ankara 1956: Kongreye Sunulan Tebliğler, (Ankara: 1960), s. 347-355.

Ayrıca, onsekizinci yüzyıl sonu devlet adamları ve sultanlarının içine düştükleri sakıncalı durumu da tüm çıplaklığıyla gözler önüne serer.

Modernleşme meselesinin yanı sıra, metnin geri kalan kısımlarında Şehzade Selim'in ve Ebubekir Ratib Efendi'nin Avrupa ahvalinden ne ölçüde haberdar oldukları ve dış politikayı nasıl değerlendirdiklerine dair ipuçları da mevcuttur. Özellikle Fransız İhtilali arefesinde Fransa'nın durumu ve Fransız dış politikası üzerine önemli gözlemler yer alır. I. Abdülhamid'in son dönemlerine ait Osmanlı iç siyasetinin bazı temel unsurları, ekonomik durum ve dönemin çeşitli şahıslarıyla ilgili değerli gözlemlere de yer verilmektedir. En önemlisi de belgenin Ebubekir Ratib Efendi ve Şehzade Selim arasında gayr-i resmi bir yazışma olması dolayısıyla resmi bir belgede rastlanması neredeyse imkansız özel bilgi ve detaylara ulaşmamızı sağladığından söz konusu mektubun önemi bir kat daha artmaktadır.

Şehzade Selim'in Mektupları

Söz konusu mektup, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde, III. Selim'in şehzadeliğinde Fransa kralı XVI. Louis ile yaptığı yazışmaların muhafaza edildiği dosyadadır. Şehzade Selim'in amcası I. Abdülhamid'ten gizlice Fransa kralı XVI. Louis ile başlayan bu yazışmalar ilk defa Münir Paşa tarafından bilim dünyasına duyurulmuştu. Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde bulunan belgelere dayanılarak hazırlanan makalede, Münir Paşa, İshak Bey ve yazışmaların nasıl yapıldığından bahsettikten sonra, yazışmalar hakkında detaylı bilgi verir.³ Şehzade ile Fransız kralı arasındaki yazışmaların İstanbul'daki metinlerini 1938 yılında yayınlayan ise İsmail Hakkı Uzunçarşılı'dır. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan mektupları inceleyen Uzunçarşılı, çoğu belgeyi transkribe ettiği gibi bazılarının faksimile kopyasını da ek kısmında vermiştir.⁴

3 Münir Paşa, "Louis XVI et le Selim III", *Extrait de la Revue d'Histoire Diplomatique*, 26 (1912), s. 516-548. Safiye Sultanzâde İshak Bey Selim'in mektuplarının Fransız elçisine iletilmesinde kuryelik yapmış, daha sonra Şehzade'nin XVI. Louis'e gönderdiği mektupları gizlice Paris'e ulaştırmıştı. İncelediğimiz mektubun yazımı sırasında kendisi Fransa'da idi. İshak Bey'le ilgili en derli toplu bilgi için bk. Kemal Beydilli, "Şehzade Elçisi Safiyesultanzâde İshak Bey", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 3 (1999), s. 73-81.

4 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Selim III'ün Veliht iken Fransa Kralı Lûi XVI ile Muhabereleleri", *Bellekten*, II/5-6 (Nisan 1938), s. 192-246. Uzunçarşılı kadar detaylı olmasa da İsmail Soysal da mektuplara önemli bir yer ayırmıştır. Bk. İsmail Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri, 1789-1802*, (Ankara: TTK, 1999), s. 70-54.

Bir zarf içinde bulunan on altı mektuptan ikisi Şehzade Selim tarafından XVI. Louis'e⁵ ve biri Fransız dışişleri bakanına yazılmıştır.⁶ Fransa'dan Selim'in mektuplarına cevap olarak XVI. Louis tarafından iki⁷ ve Fransız dışişleri bakanından iki mektup gelmişti.⁸ Mektuplaşmaya aracılık eden İstanbul'daki Fransız elçisi Choiseul-Gouffier tarafından Şehzade'ye hitaben yazılan üç mektup da aynı dosyada yer alır.⁹ Bunların yanısıra İshak Bey'den Şehzade Selim'e iki tane¹⁰ bir tane de Selim'den İshak Bey'e¹¹ gönderilen mektupları ihtiva eder. Ebubekir Ratıb Efendi ile Şehzade Selim arasındaki yazışmalara ait toplam üç adet mektup mevcuttur.¹² Genel olarak, Ebubekir Ratıb'ın Şehzade'ye gelen mektuplar ve yazılacak cevaplarla ilgili görüşlerini bildirdiği bu grup, ikili arasındaki fikir alış-verişi niteliğindedir. Uzunçarşılı, diğer mektuplarla aynı zarf içinde bulunmasına rağmen bu iki mektuptan söz etmez ve kopyalarını da yayınlamamıştır. Bunlardan birincisi Ebubekir Ratıb Efendi tarafından XVI. Louis'e gönderilmek üzere kaleme alınan bir cevabname müsveddesidir (TSMA, E. 2031-3); ikincisi (TSMA, E. 2031-

-
- 5 TSMA, E. 2031-5 (Ramazan 1200/Haziran 1786); Uzunçarşılı, "Selim III", s. 221-24, levha V ve VII. Her ikisi de orijinal mektuplar değil, Ratıb Efendi tarafından kaleme alınan müsveddedir.
- 6 TSMA, E. 2031-4 (1 Ramazan 1200/28 Haziran 1786); Uzunçarşılı, "Selim III", s. 224-227, levha VIII. Selim'in el yazısı ile yazılan müsveddelerdir. Vergennes'e hitaben yazılan ve Pierre Ruffin tarafından Fransızca'ya tercüme edilen tam metni için bk. Münir Paşa, "Louis et Selim", s. 526-529.
- 7 TSMA, E. 2031-14 (Şevval 1201/ Mayıs 1787) ve E. 2031-15 (1789); Uzunçarşılı, "Selim III", s. 227-230, 243-245, levha IX ve XVIII. Her ikisi de orijinal nüsha değil, tercümedir. Fransız kralının Şehzade Selim'e cevaben gönderdiği 23 Mayıs 1787 tarihli mektubun orijinal Fransızca metni için bk. Münir Paşa, "Louis et Selim", s. 532-534. 1789 tarihli olan ikinci mektup, III. Selim'in tahta çıkması dolayısıyla yazılan cülus tebrikidir. 28 Eylül 1789 tarihli cülus tebrikinin Fransızca orijinal metni ve tercümesi için bk. Tahsin Öz, "Fransız Kralı Louis XVI.'nın Selim III'e Namesi", *Türk Tarih Vesikaları*, 3 (1941), s. 198-203.
- 8 TSMA, E. 2031-12 (1787), ve E. 2031-13 (Mayıs 1789); Uzunçarşılı, "Selim III", s. 230-232, 245-246, levha X ve XIX. İkincisi cülus tebrikidir. Orijinali değil, tercümedir.
- 9 TSMA, E. 2031-9 (tarihsiz), E. 2031-11 (tarihsiz), E. 2031-10 (tarihsiz); Uzunçarşılı, "Selim III", s. 217-221, levha III-IV, V, VI. Mektuplardan üçü de İshak Bey'in gizlice Paris'e gönderilmesi ile ilgili mektuplardır.
- 10 TSMA, E. 2031-6 (1787), E. 2031-7 (1787); Uzunçarşılı, "Selim III", s. 232-238, levha XI, XII.
- 11 TSMA, E. 2031-8 (tarihsiz), Uzunçarşılı, "Selim III", s. 238-243, levha XIII.
- 12 TSMA, E. 2031-1 (tarihsiz), E. 2031-2 (tarihsiz), E. 2031-2 (tarihsiz), E. 2031-3 (tarihsiz), E. 2031-16 (tarihsiz); levha XIV-XVIII. Bu mektuplardan son ikisi Uzunçarşılı tarafından yayınlanmamıştır.

16) ise Fransa kralının Şehzade'nin mektubuna cevaben gönderdiği 1787 tarihli mektubunun tercümesi ve yazılacak cevapla ilgili Ratıb Efendi'nin mütalaalarını içerir. İkinci mektup içerik açısından çok daha önemli ve zengin olduğu için daha ziyade bu mektubun üzerinde durulacak ancak yeri geldiğinde diğer mektuplara da atıfta bulunulacaktır.

Oldukça düzgün bir yazıyla kaleme alınan, fakat çok girift bir şekilde yazılan söz konusu mektup, Ratıb Efendi'nin satır aralarına ve derkenarlara sıkıştırdığı notlar yüzünden takip edilmesi zor bir metindir. Yazının bel kemiğini oluşturan satırlar, elkab ve selam kısmı hariç olmak üzere XVI. Louis'nin Şehzade Selim'e gönderdiği cevabnamedir.¹³ Ebubekir Efendi, paragraf paragraf olarak metne yerleştirdiği kralın cevabını en ince detayına kadar analiz edilerek Şehzade Selim'e açıklar. Üzerinde durduğumuz belgede, Ebubekir Ratıb Efendi kralın cevabının Türkçe çevirisi üzerine Şehzade Selim'i bilgilendirmekte, bazı hususlarda yorumlar yapmakta ve krala yazılabilecek cevabnameyi araya sıkıştırmaktadır. Aslında aynı mektubun Ebubekir Ratıb Efendi tarafından yorumlanmasıyla ilgili başka bir mektup daha vardır. E. 2031-1 nolu bu mektupta da XVI. Louis'ye cevaben yazılabilecek hususlarla ilgili yorumlar yer alır.¹⁴ Ancak bu mektupta Louis'nin cevabına yer verilmemiştir ve yazılacak cevapla ilgili altbaşlıklar yoktur. Bizim incelediğimiz mektubun ikinci ana bölümü Ratıb Efendi'nin yorumlarını ihtiva eder. Üçüncü ve son bölüm ise Fransa kralına yazılacak cevap için yapılan önerilerdir. Çok karmaşık ve girift bir görünüm sergileyen metnin orijinalinde birinci bölüm koyu siyah, ikinci kısım kırmızı ve üçüncüsü ise normal siyah kalemle yazılmıştır.¹⁵

Hatırlanacağı üzere, Şehzade Selim, Fransa kralına Ramazan 1200/Haziran 1876 tarihli bir mektup göndermiş ve XVI. Louis'den 3 Mayıs 1787 tarihli bir cevap almıştı. Krala gönderdiği mektupta Şehzade, Fransa kralına saygı ve muhabbetinden bahsettikten sonra iki ülke arasındaki kadim dostluktan dem vurarak kral nezdine gönderilen sadık adamı İshak Bey vasıtasıyla bazı "vesâyâ ve siparişleri" olduğundan bahseder. Kralın gönderdiği cevapta da İshak Bey'e gereken ilgi ve alakanın gösterildiği, Fransız hükümetinin de Osmanlı devleti ile dostluğa büyük önem verildiğinden bahsedilir. Ancak genel anlamda kralın mektubu soğuk ve mesafelidir, Şehzade'nin düşüncesinin aksine Fransa'nın 1768-1774 Osmanlı-Rus

13 Yani, "taraf-ı bâhirü's-şereflerinden mersül İshak" diye başlayan kısımdan "Bâki azamet-lü şehâmetlü şecâatlü padişah zâde..." diye başlayan selam kısmıyla sona erer. Altaki imza kısmı hariç olmak üzere toplam 38 satırdan ibaret olan Fransa kralının cevabının Ebubekir Efendi tarafından mercek altına alınan kısmı metnin 8. satırının ortasından başlayarak 37. satıra kadar devam eder.

14 Transkripsiyon ve açıklamalar için bk. Uzunçarşılı, "Selim III", s. 240-243.

15 Metnin transkripsiyonu için bk. EK 1.

savaşının çıkmasında etkin bir rol oynadığı fikrini reddeder. Tahtta çıktuktan sonra Fransa'yla bir ittifak yaparak Ruslara karşı savaş açmak isteyen Şehzade'ye de öncelikle ülkesinin ve ordusunun durumunu düzeltmesini salık verir.

Fransız kralından gelen mektup ve yazılacak cevap üzerine bu kadar derin düşünülmesi ve birkaç müsvedde halinde yazılması Şehzade Selim'in bu meseleye ne kadar önem verdiğini göstermesi açısından oldukça ilgi çekicidir. Aslında kraldan gelen mektup detaylı bir incelemeyi gerektirmeyecek kadar sade ve açık bir üslupla yazılmasına rağmen, Şehzade Selim kendini bu hususta yetkin görmemiş olmalı ki "sen devletler kaidesinden anlarsın" diyerek Ebubekir Ratıb Efendi'den yardım istemişti.¹⁶ Ratıb Efendi o dönemde kendisine yazı hocalığı yapıyordu. Uzun yıllar amedilik yapan bu devlet adamı, Halil Hamid Paşa vasıtasıyla göz hapsinde tutulmakta olan Şehzade'ye hocalık yapmaya başlamış ve XVI. Louis ile yazışmalara da dahil olmuştu.¹⁷ Ratıb Efendi de kralın cevabını "mâdde be mâdde anlaşılmak" üzere detaylı bir şekilde incelemiş ve Şehzade'ye açıklamıştır. Unutmamak gerekir ki Şehzade'nin diplomasiyle ilk ciddi tecrübesi Fransa kralı ile yazışmalarıdır.

Mektuplarda Şehzade Selim ve Ratıb Efendi arasındaki ilişkiye dair de önemli ipuçları çıkmaktadır. Zira aralarında yazı hocalığı ve öğrenciliğin ötesinde bir sırdaşlık olduğu ve Ebubekir Ratıb'ın akıl hocalığı rolünü de üstlendiği aşıkardır. Ebubekir Efendi, mektupları sadece temize çekmekle kalmıyor; yazılabilecek cevaplar konusunda görüş bildiriyor ve öğrencisini uluslararası politika ve diplomasi hususunda eğitmeye çalışıyordu. Zaman zaman da tahta çıktığında yapması gerekenler üzerinde tavsiyelerde bulunuyordu. Sarayda göz hapsinde tutulan Şehzade'nin, Ebubekir Efendi'nin bilgeliği, kıvrak zekası ve kalemiyedeki tecrübesine çok güvendiği ve hayran olduğu aralarındaki yazışmalardan ortaya çıkmaktadır. Öte yandan, teşrifat kaidelerine istinaden, müstakbel padişaha karşı her zaman saygılı ve ölçülü olmayı ihmal etmeyen Ebubekir Ratıb Efendi'nin yine de Şehzade'ye akıl hocalığı yapmayı benimsediği ve bilgeliğini gösterme imkanı bulduğu için gayet memnun olduğu belirgindir. Hatta Şehzade'ye kendini şimdiden ispatlayarak ileride reisülküttap olmak ümidinde olduğunu düşünebiliriz.¹⁸ Şehzade Selim de aralarındaki mevki

16 Uzunçarşılı, "Selim III", s. 240: "Kulunuzu mukaddem ve muahher gelen emirnâmelerinizde buna devletçe cevap yazılmalı; devletler kaidesini sen bilirsin deyü emirnâmenizde bu abd-i aciz kulunuza ferman buyurduğunuzdan ..."

17 Ebubekir Ratıb Efendi, talik yazısı üstadıdır ve Selim'e talik yazısı hocalığı yapıyordu. Uzunçarşılı, "Tosyalı Ebubekir Efendi", s. 49. Yazışmaların temize çekilmesi detayları için bk. TSMA, E. 2031-2 (tarihsiz).

18 Dönemin Fransız elçisi de aynı kanaattedir. Choiseul-Gouffier'den Vergennes'e, (İstanbul, 10 Temmuz 1786), *AMAEE, Paris, Correspondance Politique, Origines -1896, Turquie*, no. 174.

farkından dolayı Ebubekir Efendi'nin çekinmemesini ve çekinerek bazı hususları gizlememesini engellemek için mektuplarda “minnetsiz ve korkusuz” bir şekilde yazmasını istemişti. Bu yüzden, adeta bir sohbet havasında ve nasihat verir bir şekilde yazılan mektupları bu açıdan kısa bir nasihatname örnekleri olarak kabul edilebilir.

Hülasa, Ebubekir Ratıb Efendi yazışmalarda – özellikle Selim'le aralarındaki müsvedde alışverişinde – ön plana çıkan şahıstır. Mektuplarda sesini duyduğumuz Şehzade'den ziyade kendisidir. Bu mektuplar sayesinde onun bilgi birikimini ve iç ve dış politikaya dair görüşlerini takip edebiliyoruz. Viyana'daki görevinden sonra kaleme aldığı Sefaretnamesi'nde verilen bazı ipuçları dışında modernleşme konusundaki fikirlerine pek vakıf olmadığımız bu devlet adamının, Şehzade Selim'e XVI. Louis ile yazışmalarda yol göstermek üzere yazdığı müsveddeler bu anlamda oluşan boşluğu doldurabilecek niteliktedir.

Ebubekir Ratıb Efendi ve Dış Politika

Mercek altına aldığımız müsveddede Ebubekir Ratıb Efendi, hem iç hem de dış politikadan haberdar, gayet rasyonel ve uzak görüşlü bir bürokrat profili çizer. Kendi ifadesine göre uzun yıllar bürokraside, özellikle amedî kaleminde, hizmet veren bu devlet adamının dönemin uluslararası meseleleriyle ilgili değerlendirmeleri dikkati çekecek kadar realisttir. Siyaset bilimindeki realist söylemin birçok temel unsurunun Ebubekir Efendi'nin mektubuna yansıdığını söyleyebiliriz. Ona göre, uluslararası arenada çok acımasız bir politik anlayış hakimdir, hatta bir nevi kurt kanunu geçerlidir. Bir anlamda anarşik diyebileceğimiz bu sistemde devletlerin temel kaygısı ayakta kalabilmektir. Ratıb Efendi'ye göre dış politikada hiçbir etik ve ahlaki kural geçerli değildir. Dostluklara ve ittifaklara katien güven olmaz ve mektubunda ara ara yinelediği gibi, diplomasi ve politika “hileden” ibarettir.¹⁹ O yüzden sık sık müstakbel padişaha tahtının sağlam olması ve devletinin bekası için uluslar arası dengeleri çok iyi öğrenmesini salık verir. Tahta çıktıktan sonra yabancı devletlerin dostluklarına kanmamalı ve her zaman uyanık olmalıdır. Bir anlık gaflet bile çok ciddi sonuçlar doğurabilir. Bunun yanı sıra, Şehzade Selim'e diğer devletlere fazla ödün vermemesini ve devletinin haklarını ve bütünlüğünü korumak maksadıyla gerektiğinde savaştan da kaçınmamalıdır.

Aslında Ratıb Efendi'nin uluslararası ilişkileri algılayışı onsekizinci yüzyıl ve ondokuzuncu yüzyılda Osmanlı dünyasındaki anlayışla bazı açılardan paralellik

19 Realist söylemin genel özellikleriyle ilgili bk. Jack Donnelly, *International Realism*, (Cambridge University Press: 2000).

gösterir. Diplomasinin hile sanatı olarak algılanması o dönemde oldukça yaygın bir anlayıştı. 1803'te *Sevabihül-Levayih'i* yazan Mehmed Emin Behiç Efendi, kendi döneminde 'politika' tabirinin 'kizb ü hile' sanatı olarak algılandığını ancak, gerçek anlamının siyaset yapma ve devlet tedbirlerini almak olduğunu vurgular.²⁰ Aslında böyle bir algılayış toplumsal bir psikolojiyi de gözler serer. Artık eski gücünü kaybetmiş ve sürekli toprak kaybeden ve uluslararası arenada Avrupalı devletlerin diplomatik oyunlarına maruz kalan bir toplumda gelişen bu politika algılayışını pek de yadırgamamak gerekir. Kalemiedeki görevi dolayısıyla, dış devletlerle daha ziyade muhatap olan Ebubekir Ratıb Efendi de bir istisna değildi. Bunun yanı sıra, aynen kendi dönemindeki diğer birçok devlet adamı gibi Ebubekir Efendi'nin realistiği de pragmatiktir, yani arka planda zengin bir entelektüel birikimden ziyade yıllarca dış politikayla haşır neşir olmanın verdiği tecrübe ile realist ve aynı zamanda şüpheli bir algılayış geliştirmişti. Osmanlı toplumunun bu algılayışının değişmesi biraz daha zaman almışken, Ebubekir Ratıb Efendi'nin dış politika algılayışının nasıl olgunlaştığını takip edebiliyoruz. Örneğin, III. Selim tahta çıktıktan sonra atandığı Viyana elçiliğinden sonra kaleme aldığı *Büyük Layihası*'nda artık politikayı yalan dolan olarak değerlendirmedeğini görüyoruz. Temel anlamda Şehzade'ye benimsetmek istediği şüpheli ve realist tavrı devam etmiş olmasına rağmen, artık politikanın belli kural ve ilkeleri olan bir ilim olduğunu kabul eder. Daha da dikkat çekici olan husus, devletlerin tıpkı bireyler gibi kendi çıkarları peşinde koşmasının ayıplanacak bir şey olmaktan ziyade normal bir durum olduğunu kabullenmesidir.²¹

Mektupta Ebubekir Efendi'nin en ziyade üzerinde durduğu ülke Fransa'dır ve en çok bu ülkeyi eleştirmektedir. Ancak eleştirilerini değerlendirmeye geçmeden önce dönemdeki konjektüre özellikle Ebubekir Ratıb Efendi'nin seçtiği örneklerden yola çıkarak bakmak gerekir. Onsekizinci yüzyıl ortalarında giderek artan Rus tehlikesi karşısında Osmanlı İmparatorluğu'nun Fransızların politik desteğine ihtiyacı iyice artmış ve iki ülke arasındaki dostluk politikası özellikle genel anlamda devam etmişti.²² Ancak, 1756 yılında 'Bütün İttifakların Çökmesi' olarak adlandırılan büyük değişime işaret olmak üzere Habsburg-Bourbon ittifakı meydana gelince Prusya-İngiltere dayanışmasını arttırdı. Avrupa siyasetinde yalnız kalan ve Avusturya aleyhine Osmanlı İmparatorluğu ile ittifak yapmak isteyen Prusya kralı II. Frederick de bu amaçla harekete geçti ve iki ülke arasında 22 Mart 1761'de bir dostluk ve ticaret antlaşması

20 Ali Osman Çınar, *Esseyid Mehmed Emin Behiç Efendi'nin Sevabihül-Levayih'i ve Değerlendirilmesi*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi (Marmara Üniversitesi: 1992), s. 37.

21 Ebubekir Ratıb Efendi'nin politika tanımları için bk. Yeşil, *Ratıb Efendi*, s. 220-21.

22 Aksan, Virginia, "Ottoman-French Relations 1739-1768", Sinan Kunalp (ed.), *Studies on Ottoman Diplomatic History*, (İstanbul: ISIS, 1987), s. 42.

(kapitülasyon) imzalandı.²³ Antlaşmanın sekizinci maddesine istinaden bir saldırı ve savunma antlaşması da imzalamak isteyen Prusya bu amaç için girişimlerini sürdürdü. İttifaknamenin son anda imzalanmamasının en önemli sebebi böyle bir antlaşmayı Prusya'nın müttefiki İngiltere'nin garanti etmeye yanaşmamasıydı. Öte yandan Rusya'nın yeni hükümdarı III. Petro ile Prusya arasında oluşan beklenmedik barış, Prusya'ya olan güvenin sarsılmasına yol açmış bulunuyordu.²⁴ İncelediğimiz mektupta kısaca Prusya ilişkilerine değinen Ratıb Efendi, Osmanlı-Prusya ittifakının son anda iptal edilerek bir ticaret ve dostluk anlaşmasına dönüştürülmesine gerekçe olarak, İstanbul'daki Avusturya elçisinin dönemin şeyhülislamı Dürrişâde Mustafa Efendi (1762-1767 arası ikinci kez şeyhülislam), kuyumcubaşı Tahir Ağa ve kahvecibaşı Nakşi Mustafa Ağa'ya verdiği rüşvete bağlar.²⁵ Kendisinden önceki bir dönemde cereyan eden ve Ebubekir Ratıb Efendi'nin Avusturya'nın hilekarlığını vurgulamak üzere Şehzade'ye verdiği bu örnekteki oldukça nadir bilgiyi nereden aldığını kestirmek zor, her halde duyuma dayalı olmalıdır. Ancak, Mustafa Kesbi'nin *İbretnüma-yı Devlet* adlı tarihinde de buna benzer bir bilgi verilmektedir.²⁶

23 Prusya'nın diplomatik girişimlerinin detaylı bir anlatımı için bk. Kemal Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar: XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri*, (İstanbul Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985), s. 33 vd. Kısa bir özeti için bk. Virginia Aksan, *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı: Ahmed Resmi Efendi (1700-1783)*, (İstanbul: 1995), s. 67-72; E.S. Creasy, *History of the Ottoman Turks, from the Beginning to the Present Time*, 2 cilt, (Londra: 1856), I, s. 205-208. Ragıp Paşa'nın Rusya ve Avusturya'ya karşı İmparatorluğu diğer devletlerle yapılacak ittifaklarla güçlendirme emeli çerçevesinde Napoli, İsveç ve Danimarka ile de benzer dostluk antlaşmaları imzalanmıştı.

24 Beydilli, *Büyük Friedrich*, s. 66-77; Johann Wilhem Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (İstanbul: 2011), V, s. 627.

25 TSMA, 2031-16 (tarihsiz).

26 Mustafa Kesbi, *İbretnüma-yı Devlet (Tahlil ve Tenkidli Metin)*, Ahmed Öğreten, (ed.) (Ankara: TTK, 2002), s. 29-30. Mustafa Kesbi' de bilgi kaynağı belli değildir ve o da aynı olayı rivayet olarak anlatmaktadır. Ancak, bu hususta Ebubekir Ratıb Efendi'den daha detaylı bilgi nakleder. Buna göre, Osmanlı-Prusya ittifakının imzalanmak üzere olduğunu haber alan Avusturya elçisi Kuyumcubaşı Tahir Ağa'yı çağırarak bin kese kendisine, bin kese Osman Molla'ya ve bin kese de Nakşi Ağa'ya; üç bin kese de ismi "na-malum" üç şahsa dağıtmak üzere toplam altıbin kese rüşvet vermişti. Kesbi Efendi bu iddiasını ispatlamak üzere Avusturya kraliçesi "Marye Terze" vefat ettikten sonra yapılan bütçe hesaplarında toplam altı kişiye toplam altıbin keselik ödeme yapıldığının ortaya çıktığını belirtir. Bk. s. 31. Ancak, Kesbi'de de Tahir Ağa ve Nakşi Ağa'nın adı zikredilmesine rağmen Şeyhülislam Dürrişâde Mustafa Efendi adı geçmemektedir, onun yerine ulemadan Osman Molla'dan bahsedilmektedir ki bu fark bize Ebubekir Ratıb Efendi'nin bilgi kaynağının Mustafa Kesbi olamayabileceği ihtimalini güçlendirmektedir.

Onsekizinci yüzyılın ikinci yarısı Osmanlı dış politikasına tekrar dönecek olursak, kısa bir süre sekteye uğrayan Osmanlı-Fransız ilişkileri Polonya sorunu ile tekrar düzene girdi, öte yandan 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'na temel hazırladı. Ebubekir Efendi ve Şehzade Selim, babası III. Mustafa zamanında meydana gelen ve Osmanlı açısından vahim sonuçlar doğuran bu savaşın başlamasına sebep olarak Fransız elçisinin kışkırtmasını gösterir.²⁷ Gerçekten de dönemin dışişleri bakanı Comte de Vergennes'in İstanbul'da elçilik yaptığı dönemdeki yıllardaki faaliyetleri ikilinin pek de haksız olmadıklarını göstermektedir.²⁸ 1755 yılında elçi olarak atanan Vergennes'in o dönemde Osmanlıları Ruslara karşı savaşa teşvik ettiğine dair kanaatler daha baskındır.²⁹

Ratıb Efendi'nin Fransızlara kızgınlığı sadece yukarıda bahsettiğimiz savaşa sebebiyet vermesiyle alakalı değildir. Daha önemli ve tehlikeli olarak algıladığı husus ise Fransızların dostluk ve müttefik kisvesi altında Osmanlı aleyhinde entrikalar çevirmesidir. Fransız kralı hem Mısır'a göz dikmiştir hem de Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama projelerinde yer almakta bir sakınca görmez.³⁰ Müsvedde mektupta açıkça belirttiği üzere Fransa'nın nihai hedefi Mısır'ın işgaliydi. 1798'de yapılacak bir işgali neredeyse on, on iki yıl öncesinden tahmin etmesi kayda değerdir, Mısır aslında uzun zamandır Fransızların gündemindeydi. 1744-47 yılları arasında dışişleri

27 Bu hususta Şehzade Selim'in XVI. Louis'e yazdığı mektupta net bir şekilde belirtilmiştir. Bk. Uzunçarşılı, "Selim III", s. 226, 239. XVI. Louis'nin buna cevabı için bk. s. 228.

28 Vergennes, 1755-1768 yılları arasında 13 yıl süreyle İstanbul elçisi; 1774-1787 yılları arasında ise Fransa Dışişleri Bakanı olarak görev yaptı. Daha fazla bilgi için bk. Orville, T. Murphy, *Charles Gravier, Comte de Vergennes: French Diplomacy in the Age of Revolution 1717-1787* (Albany: State University of York Press, 1982). Vergennes'in Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili görüşleri için bk. Mehmed Ali Demirbaş, *XVIII. Yüzyılda Fransız Elçisi de Vergennes'in Osmanlı İmparatorluğu Hakkındaki Raporları*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi (Ege Üniversitesi: 1987).

29 Aksan, "Ottoman-French Relations", 55. Hatta Chouiseul-Gouffier'in bu maksat için yüklü miktarda rüşvet verdiğini de belirtir. Öte yandan Salahattin Tansel, Fransızların savaşın çıkmasında pek etkin bir rolü olduğu tezini kabul etmez, ona göre esas sebep Polonya meselesi ve Rusların Osmanlı İmparatorluğu aleyhine takip ettikleri politikalarıdır. S. Tansel, "1768 Seferi Hakkında Bir Araştırma", *A.Ü.D.T.C.F* 31(1950), s. 476-536. Amacımız, meselenin Ebubekir Efendi tarafından algılandığını incelemek olduğu için bu tartışmaların detaylarına girmeye gerek görmedik. Ancak Fransızların savaşı teşvik etmesi hiç yoktan sebep yaratmasından ziyade varolan sebepleri kullanarak Osmanlıları savaşa girmeye savaşa teşvik etmesinden kaynaklanır.

30 Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama projeleri için için bk. T.G. Djuvara, *Cent Projets de Partage de la Turquie*, (1914); Mısır odaklı projeler için F. Charles-Roux, *Les Origines l'Expédition D'Egypte*, (Paris: 1910).

bakanı olan Argenson'un Mısır'ın mutlaka alınması gerektiğini vurguluyordu. Duc de Choiseul (1758-1770 arası dışişleri bakanı) de parçalanmak üzere olan Osmanlı İmparatorluğu'ndan Mısır'ın derhal alınmasını salık veriyordu.³¹ 1768-1784 İstanbul elçisi Saint-Priest hükümetine bir rapor sunarak rakipleri İngilizlerin Hindistan üzerindeki hakimiyetini engellemek için Mısır'ın mutlaka ele geçirilmesini tavsiye ediyordu.³²

Osmanlı yetkililerinin Fransızların Mısır'ın işgaline yönelik niyetlerini zamanında fark edememeleri dikkat çekicidir. Anlaşılan o ki o mektubun yazıldığı dönemde Fransızların Mısır ile ilgili gerçek niyetleri İstanbul'da meçhul bir sır değildi. Ancak, yine de Ebubekir Ratıb Efendi'nin bu bilgiyi hangi kaynaktan öğrendiğini tam olarak tespit edemiyoruz. 1780li yıllarda Volney ve de Tour projelerinde Mısır'ın işgali yer alıyordu.³³ Ratıb Efendi'nin bu bilgiyi diğer devlet elçilerinden veya herhangi diğer bir kaynaktan öğrenmesi zor olmasa gerekir. Mısır'ın işgalinin yanı sıra Ebubekir Ratıb Efendi, Rusya-Avusturya-Venedik ve "cümle Frenk krallarının" dahil olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama planıyla ilgili de bir duyum almıştı. Kızdığı nokta ise Fransızların da buna sessiz kalması ve hatta dahil olması idi. Zira, "France devleti bunlar ile maan ittifâk etmese France devleti razı olmadıkça Nemçe ve Moskovlu ve Venedik vesâir devletler Âl-i Osman memleketini beynlerinde taksim edemezler. France devleti bu bâbda bizim için asker çeksin ve hazîne telef eylesin demem, hemen sükut etse bize imdâd ve îânet kabilindendir. Velâkin dahî tashîh edemedim ... Girid ve Kıbrıs ve İzmir'i Françelü'ye taksimde vermişler diyorlar."³⁴

Kendisinin de belirttiği gibi, bu ancak bir duyumdur ve hemen fiiliyata geçmeyecektir. Ancak, Fransa'nın gerçek niyetini göstermesi açısından duyum da olsa bu bilgiyi Şehzade'yle paylaşarak onu uyarmayı ihmal etmez. Mektupta bahsettiği olası bir Avusturya-Rus ve Fransız yakınlaşmasını ise İsveç sefirinden öğrendiğini belirtmektedir.³⁵

31 René Louis d'Argenson, *Journal et Mémoires*, Paris, c. I, s. 361-367'den naklen, İsmail Soysal, *Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri*, s. 45-47. Ayrıca bk. M.S. Anderson, *The Eastern Question, 1774-1923* (NY: 1966).

32 Charles-Roux, *Les Origines*, s. 46-49, 69, 127-137. Aynı kitapta Baron de Tott'un Mısır'daki ilgili gizli misyonuyla ilgili de önemli detaylar verilmektedir.

33 Her iki plan da 1788 tarihlidir. Projelerle ilgili bk. Djuvara, *Cent Projets*, s. 320-328; Charles-Roux, *Les Origines*, s. 211-218. Volney'in Osmanlılar hakkındaki düşünceleri için bk. s. 211.

34 TSMA, E. 2031-2 (tarihsiz).

35 TSMA, E. 2031-2 (tarihsiz). Ebubekir Efendi'nin her ne kadar bunun sadece bir duyum olduğunu belirtmesine rağmen, o sıralarda Fransız ve Ruslar arasında bir

Kısacası, Ratıb Efendi'nin mektuplardaki en dikkat çekici eleştirisi noktası Fransa'nın Osmanlı politikasıdır. Daha önce de belirttiğimiz üzere oldukça realist bir dış politika telakkisi olmasına rağmen Fransa'yla ilgili görüşlerinde bazı çelişkiler olduğunu fark etmemek de mümkün değildir. Fransa “kadim dosttur” ve o yüzden diğer devletlerden daha farklı davranmasını bekler.³⁶ Şehzade'nin XVI. Louis'e yazdığı mektuplarda vurgulanan kadim dostluk prensibinin artık pek geçerli olmadığını fark etmesine ve bunu şehzadeye de telkin etmeye çalışmasına rağmen, Ebubekir Ratıb Efendi'nin kendisinin de bu fikirden henüz tamamen kopmamış olduğu gözlemlenebilir. Yine Ratıb Efendi'nin Fransa'yla ilişkilerde ahde vefa kaidesine önem verdiği söylenebilir ki aslında böyle bir telakkinin uluslararası politikada bir geçerliliği yoktur.³⁷ Bunun yanı sıra onsekizinci yüzyılda – her ne kadar Ebubekir Ratıb açıkça dile getirmese de – Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'nun hamisi durumundadır. O yüzden Fransa'dan ve Fransız kralından beklentiler diğer devletlere nazaran çok daha fazladır. Ratıb Efendi'nin Fransa'ya yönelttiği eleştirileri de bu çerçeveden incelemek gerekir. Zira her ne kadar politikada dostluk ve dürüstlük gibi kaidelerin geçerli olamayacağını altını çizmesine rağmen, aslında Fransa'ya kızgınlığı vefalı bir dost, dürüst bir müttefik ve güvenilir bir hamisi olmasıdır. Ağır eleştirilere tabi tutması da bu yüzden. Kısacası, Şehzade'ye realist bir dış politika perspektifi telkin etmeye çalışmasına rağmen, Ratıb Efendi'nin kendisinin dünya ve politika algısı birçok çelişkilerle doludur.

yakınlaşma yaşanmış ve Ocak 1787'de iki devlet arasında ticaret antlaşması imzalanmıştı. Ragsdale, Hugh, “Montmorin and Catherine's Greek Project: Revolution in French Foreign Policy”, *Cahiers du monde russe et soviétique*, vol. 27, no. 1 (1986), s. 31. d'Ohsson'un hayatı ve eserleri için bk. *The Torch of the Empire/İmparatorluğun Meşalesi: XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Genel Görünümü ve Ignatius Mouradgea d'Ohsson*, Sture Theolin (ed.), (İstanbul: YKY, 2002); Kemal Beydilli, “Ignatius Mouradgea D'Ohsson (Muradcan Tosunyan): Ailesi Hakkında Kayıtlar, Nizam-ı Cedid'e Dair Layihası ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Siyasi Hayatı”, *İstanbul Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı 34 (1983-84), s. 247-315. Ohsson'la Ratıb Efendi arasındaki bağlantı için ayrıca bk. Findley, “Ebubekir Ratıb's Vienna Embassy Narrative: Discovering Austria or Propagandizing for Reform in Istanbul”, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* (Viyana: 1995), s. 48-49.

36 “Kadim dost” anlayışı III. Selim'in XVI. Louis'e yazdığı bütün mektuplarda da oldukça belirgindir. Kadim dostlukla ilgili genel bir değerlendirme için bk. Zekeriya Kurşun, “II. Mahmud'un Saltanatının İlk Yıllarında Türk-Fransız İlişkilerinin Gündemi”, *Kanuni'den Günümüze Türk-Fransız Münasebetleri, Uluslararası Kolokyum* (İstanbul: Mostar, 2012), s. 103-III.

37 Devletlerarası ilişkilerde bunun herhangi bir hükmünün olmadığı babında, bk. Kemal Beydilli, “Dış Politika ve Siyasi Ahlak”, *İlmi Araştırmalar*, 7 (1999), s. 47- 56.

Ratıb Efendi'nin dış politika anlayışı kendi döneminin birçok özelliğini de yansıtır. Onsekizinci yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu büyük devlet statüsünden çıkarak ikinci derecede önemi haiz bir devlet durumuna düşmüş ve karmaşık Avrupa diplomasisine ayak uydurmak zorunda kalmıştır. Politik zaafiyet Osmanlı siyasi etik düşüncesine de yansımakta gecikmemiştir. Bireylere mahsus olan doğrucu, dürüst, vefa gibi bireylere özgü bazı değerler uluslararası politik değerlere yansıtılarak bu tip değerleri önemsemeyen diğer devletler ağır eleştirilere tabi tutuldu. Ratıb Efendi örneğinde olduğu gibi, birey ahlakı ile devlet ahlakı birbirine karıştırıldı. Kemal Beydilli'nin "*zaruretini meziyetin haline getirilmesi*" şeklinde özetlediği yeni bir siyasi ahlak anlayışı aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer uluslararası politikadaki zaafiyetinin bir yansıması ve birey ahlakı ile devlet ahlakının birbirine karıştırılmasıdır.³⁸ Osmanlılar için Fransa'nın müttefik olması Rus ve Avusturyalılar karşı denge politikası izlenmesinde elzemdi ve genelde hesaplarını bu dostluğa binaen inşa ediyorlardı. Kadim dostluk ve Fransa'ya bel bağlama politikası özellikle Fransızların Mısır'ı işgaliyle büyük bir dönüşüm geçirecek ve Osmanlılar da denge politikasının ve diplomasinin inceliklerini deneme yanılma yoluyla öğrenme durumunda kalacaklardır ki, 19. yüzyıldan sonra bu konuda epey maharet kazanacaklardır.

Ebubekir Ratıb Efendi'nin Fransa'ya odaklanmasının ve özellikle bu ülkeyi eleştirmesinin daha şahsi olmak üzere iki sebebi daha var. Birincisi, Şehzade'nin XVI. Louis'e teklif ettiği ittifaka pek sıcak bakmadığı gibi bir takım sathi öğütlerle bunu geçiştirmeye çalışmasının yarattığı hayal kırıklığıdır (kral, zaten cevabını yaklaşık bir yıl sonra vermiştir.) Ebubekir Ratıb Efendi'nin Selim'e yazdığı müsveddenin hemen hemen her satırına yansıyan bu hayalkırıklığı, Fransa'nın güvenilmez olduğuna dair kanaatini iyice pekiştirmiş olmalıdır. Nitekim Kral'a cevap mahiyetinde yazdığı ikinci mektupta da aynen birinci mektubunda olduğu gibi 1768-1774 Osmanlı-Rus harbine Fransa'nın teşvikiyle girildiği hususunda ısrar ederek, Fransa'nın askeri bir taahhüde gireceği yerde itidal tavsiye etmesinin pek üzücü olduğunu açıkça ifade etmekteydi.³⁹ Gerçekten de, XVI. Louis Selim'e gönderdiği cevapta iki devlet arasında olası bir ittifaktan hiç söz etmez, ayrıca Şehzade'ye savaşçı bir politika izlemeden önce askeri reformlar yaparak askeri gücünü arttırmasını salık verir. Yani, ufukta Şehzade Selim'i umutlandıracak bir vaat yoktur.

Şehzade'nin kalbi ne kadar kırılmış olursa olsun aslında kendisine verilen cevap o dönem Fransanın İmparatorlukla ilgili politikasıyla örtüşüyordu. İmparatorluğun toprak bütünlüğünü korumakta kararlı Comte de Vergennes'in

³⁸ Bu dönemdeki Osmanlı dış politika ve siyasi ahlakı üzerine kısa ama önemli bir değerlendirme için bk. Beydilli, "Dış Politika ve Siyasi Ahlak".

³⁹ Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk Fransız Diplomasi Münasebetleri*, s. 60.

Dışişleri bakanlığına getirilmesiyle (1774-1787) zamanında itidal politikası iyice yerleşmişti ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Avusturya ve Rusya'ya karşı korunması temel amaç haline gelmişti.⁴⁰ Karadeniz'deki muhtemel bir Rus tehlikesini azaltmak ve geleneksel düşmanı İngiltere'ye karşı daha sağlam durmaktı. Yani, esas amaç Osmanlı İmparatorluğunu mümkün olduğu kadar ayakta tutmak ve güçlendirmektir. Şehzade'nin düşündüğünün aksine bir Rus savaşına İmparatorluğun hazır olmadığını ve hazırlıksız girdiği bir savaşta iyice Rusya'nın avucuna düşeceğini iyi biliyorlardı. Yazışmalarda, XVI. Louis'nin Şehzade Selim'e sabırlı olması, hazırlıksız savaş yapmamasını salık vermesi ve gerekirse mühendis ve teknik ekipman göndermeye hazır olduklarını söylemelerinin sebebi bu idi. Ancak, özellikle Şehzade Selim ciddi vaatler yerine verilen bu babacan tavsiyeleri adeta bir nevi hakaret olarak algılamış olmalıdır ki, Ebubekir Ratıb Efendi onun dikkatini Fransa'nın iç problemlerine yöneltmeye ve Fransa'nın kendine bile hayırlı olmadığını vurgulamaya çalışıyordu. Amerika savaşları sürerken ve 1789'da Fransız İhtilali'nin patlak vermesine kısa bir süre kalan bu dönemde çok ciddi mali bunalıma düşen Fransa'yı müflis olarak nitelendiren Ratıb Efendi bu devletin başka bir devlete istese bile bir yardımı olamayacağını anlatıyordu.⁴¹

Ratıb Efendi'nin Fransa'yı eleştirmesinin diğer bir sebebi ise genç ve heyecanlı Şehzade'yi olayları daha soğukkanlı değerlendirmeye sevk etmeye çalışmasıdır. Hayalperest ve maceracı olarak nitelendirdiği İshak Bey'in Şehzade'yi etkileyerek ileride sorun teşkil edebilecek vaatler vermesini engellemeye çalışıyordu. Örneğin, Şehzade Selim tahta çıktıktan sonra Fransız kralının kendisine yardım edebileceğine ve ittifak yapabileceğine inanıyordu. İshak Bey ise bir adım daha ileri giderek Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu için Kırım'ı alıvereceğine inanıyordu. Böyle bir düşüncenin 1774 Kaynarca Antlaşması'yla kaybedilen Kırım'ı tekrar almak hevesiyle tutuşan ve Osmanlı'nın iç ve dış politikada kaybettiği prestiji bir Fransız

40 Ragsdale, Hugh, "Montmorin and Catherine", s. 27-44; Philip Mansel "The Tableau Général de l'Empire Othoman as a Symbol of the Franco-Ottoman, Franco-Swedish and Swedish Ottoman Alliances/Fransız Osmanlı, Fransız İsveç ve İsveç-Osmanlı İttifaklarının Simgesi Olarak Tableau Général de l'Empire Othoman", *The Torch of the Empire*, s. 78.

41 TSMA, E. 2031-16 (tarihsiz). 18. yüzyılda ciddi bütçe açığı yaşayan Fransa dış borçlanma yöntemine başvurmuştu. 1770'li yıllarda Fransız dış borçlarının % 24 ila % 41'i Cenevre ve Hollandalılara idi. XVI. Louis döneminde dış borçlanma hızla devam etti ve Fransa yabancı bankerlere bağımlı hale geldi. Aslen kendisi de Cenevreliler bir banker olan Necker'in mali reformları da pek sonuç vermedi. 1786 yılında bütçenin neredeyse yarısı borçlara gidiyordu. Gail Bossegna, "Financial Origins of the French Revolution", T. E. Kaiser ve d. K. Van Kley (ed.), *From Deficit to Deluge: The Origins of the French Revolution*, (Stanford University Press: 2011), s. 37-67.

ittifakıyla yeniden kazanabileceğini düşünen tecrübesiz Şehzade'ye ne kadar cazip gelmiş olduğunu tahmin etmek pek zor değil. Ratıb Efendi ise bunun mümkün olamayacağını tüm çıplaklığıyla görebiliyordu. Mektupta sık sık 'biçare' olarak bahsettiği İshak Bey'in safdil ve hayalperestliğinin altını çizmesi Şehzade'nin onu daha iyi tanımasını ve maceraperestliğini paylaşmasını engellemek içindir.⁴² Daha da ileri giderek onun Fransızlar tarafından aldatıldığını ve hatta casus gibi kullanıldığını yer yer ima eden ifadeler vardır.⁴³ O sırada Paris'te olan İshak Bey'in Fransızlar tarafından iyi karşılanması ve hatta kendisine maaş bağlanması, Ratıb Efendi'ye göre, Şehzade'nin cülusuyla iyi bir mevkiye yükselerek iktidarda güçlü bir müttefik kazanması ümididir.⁴⁴ Fransızların gerçekten benzer düşüncelerle hareket ettiğini ispatlayan ipuçları yok değildir.⁴⁵

Kısaca, Fransa onun gözünde riyakar bir müttefik, İshak Bey ise hayalperest ve Fransızların emellerine alet olmuş bir şahıstır. Mektupta aksettirdiği kadarıyla kendisi İshak Bey'in tam zıttı bir devlet adamıdır ve İshak Bey'in aksine Fransızlarla Şehzade'den gizli bir ilişkisi yoktur. Ancak, Ebubekir Ratıb Efendi'nin kendisinin de mektuplardaki Fransız aleyhtarını söylemiyle elimizdeki bazı veriler ciddi anlamda çelişmektedir. Örneğin, Ratıb Efendi'nin dönemin Fransız elçisi Choiseul-Gouffier'le bağlantısı olduğu kesindir. Elçinin hükümete gönderdiği bir rapora göre Fransızların Karadeniz'de serbest ticaret yapmak için gösterdiği çabalarda kendisi de – İshak Bey'le beraber – Fransızların lehine

42 İshak Bey'le Ebubekir Efendi arasında bazı şahsi uyuşmazlık ve sıkıntılar yaşandığı belirgindir. Örneğin, TSMA, E. 2031-2 nolu belgede "Ha şu vardır ki İshak Bey aslından bize infiali var darıldı. Belki bu mektubu efendimize ulaştırmadı ve cevabını yazdırmadı men eyledi. Ve bizi geçti, nifak etdi deyü bize gücenir." notu düşülmüştür. Muhtemelen ikili arasında arasında önceden bir gerginlik yaşanmış ve İshak Bey mektuplaşmalarda Ebubekir Ratıb Efendi'nin Şehzade Selim'le iletişiminin engellediğini düşünüyordu.

43 1806-1807 ve 1808-1811 yılları arasında reisülküttablık yapan Mehmed Galib Efendi'nin de İshak Bey hakkındaki kanaati bu minvaldedir. Fransa ile yapılacak bir gizli görüşme için bu görevi İshak Bey yürütebilir mi sorusuna verdiği cevapta, Galib Efendi, 'eski Fransız' olarak nitelendirdiği İshak Bey'in bu göreve pek uygun olmadığını bildirerek, Fransızların şimdiye kadar İshak Bey'i pek kaale almadıklarını ve Fransızlarla olan 'ülfeti' sebebiyle ittifak görüşmelerinin pek gizli kalamayacağını bildirmekte ve biraz da İshak Bey'e pek güvenilmeyeceğini ima etmektedir. TSMA, E. 3327-1 (tarihsiz). Galib Efendi'nin benzer bir kanaati için ayrıca bk. Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri* (TTK: Ankara, 2008), s. 22 (dipnot 1).

44 TSMA, E. 2031-16 (tarihsiz).

45 H. Dehérain, *La vie de Pierre Ruffin: Orientaliste et Diplomate 1742-1824*, 2 cilt (Paris: 1929) c. I, s. 57;

çalışmıştı.⁴⁶ Bab-ı Alî'nin bu imtiyazı vermekte gösterdiği isteksizlik üzerine Fransız elçisinin taleplerini merkeze iletmek üzere aracılık da yapmıştı. Hatta İshak Bey'le elçinin gizlice görüşmesini “Abdülhamid'in bir sarayında” sağlayan da kendisidir. Fransız elçisi, zeki bir kişi olarak vasıflandırdığı Ratıb Efendi'nin günün birinde nazırlığa yükseleceğini de belirtir.⁴⁷

Ebubekir Ratıb Efendi ve İç Politika

Ebubekir Ratıb Efendi'ye göre, dış ve iç politika birbiriyle doğru orantılıdır. Dolayısıyla başarılı bir politikacı ve idareci olmak için sadece devletin iç idaresiyle ilgilenmek yeterli değildir. Diplomasıyı iyi bilmek dış politikada doğru hamleleri yapabilmek için zaruridir. Uluslararası dengelere vakıf olan bir idareci hem rakip güçlerin ‘desise’lerinden haberdar olabilecek hem de bu birikimini iç politikadaki otoritesini güçlendirmek için kullanabilecektir. Kendi ifadesine göre, böyle bir ideal sultan devlet yöneticileri gözündeki saygınlığını da arttırabilir ve onları daha iyi kontrol edebilir.⁴⁸ Nitekim, “Bâlâ bunları ne bilür ne bilmek ister” dediği I. Abdülhamid'e yönelttiği en büyük eleştiri tam da bu noktadır. Ratıb Efendi'ye göre, I. Abdülhamid'in dış politikaya ilgisizliği devlet adamlarına da aksetmişti. Ona göre, idarecilerini cesaretlendirip yönlendirmesi gerekirken sultanın devlet işlerine olan kayıtsızlığı sıkıntılarının temel kaynağı idi. Bunun dışında çok açık bir bilgi vermese de Ebubekir Ratıb Efendi'nin, I. Abdülhamid'in idaresini ve idarecilerini pek beğenmediği ortadadır. Padişahı böyle rahatlıkla eleştirebilmesi babası III. Mustafa'ya hayran ve bir an evvel tahta geçmek isteyen Şehzade'nin de amcasının idaresinden pek memnun olmamasıyla doğrudan alakalı olmalıdır.⁴⁹ Bunun yanı sıra, Ebubekir Ratıb Efendi'nin yakın olduğu hizbin de I. Abdülhamid'in idaresini

46 Choiseul-Gouffier'den Vergennes'e, (İstanbul, 24 Mayıs 1786), *AMAEF, Paris, Correspondance Politique, Origines -1896, Turquie*, no. 174.

47 Choiseul-Gouffier'den kime hitaben yazıldığını tespit edemediğimiz bir mektup. (İstanbul, 30 Haziran 1786), *AMAEF, Paris, Correspondance Politique, Origines -1896, Turquie*, no.174.

48 TSMA, E. 2031-16 (tarihsiz): “Kerem edüb Frenk devletlerine dâir yazdıklarımı hıfz u ezber edüb aslından Françe böyle etdi ve Flemenk böyle etdi Prusya şunu etdi deyü ezberden söylemeye ve ba'zı hatt-ı şerîfinizde vaktiyle yazdığınızda efendimiz bunları bizden a'lâ biliyor deyü size vezîrler ve hidmetinizde olan ricâl hile derk edemez ve hem gözlerini dört açarlar. Efendimiz bir yağnışımızı tutmasun bulmasun deyü”.

49 I. Abdülhamid ve Şehzade Selim arasındaki ilişki için bk. Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi: Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, (Tarih ve Tabiat Vakfı: 2001), s. 86.

beğenmemelerine dair yeni bir ipucu olması açısından da önemlidir.⁵⁰ Hamisi Halil Hamid Paşa'nın (1782-1785 arası sadrazam) liderliğindeki bu hizbin Şehzade Selim'i tahta geçirme teşebbüsleri bu gruba en büyük darbeyi vurmuştu.⁵¹

İdamından sonra, I. Abdülhamid'in 'hâin-i din ü devlet' diye bahsettiği Halil Hamid Paşa hakkında Ratıb Efendi o kadar olumsuz bir tablo çizmez. Halil Hamid Paşa'nın idamından sonra yazdığı mektupta, tam aksine, kendisinden sitayişle bahseder, yani bir anlamda Şehzade Selim'in duymak istediği sözleri dile getirir. Cahil olarak nitelendirdiği Abdülhamid dönemi idarecileri arasında yalnızca onun değerli bir devlet adamı olduğunu belirtir. Kendisine göre, Halil Hamid Paşa, politik birikimiyle dönemin en yetkin idarecisidir ve en büyük sıkıntı padişahın onun kıymetini bilmemiş olmasıydı. Hatta "eğer Bâlâ anlasa idi Halil Hamid Paşa hıyânet edip Kırım gibi bir iklimi sadrazam iken sonra katl olunacağına sonra la'net okutmaz idi" ve böylelikle de tarih kitaplarına "me'lûn" olarak geçmezdi yorumunu yapmaktadır.⁵² Anlaşılması zor bu ifadelerde iki husus göze çarpıyor, birincisi Paşa'nın tarih kitaplarına "hain" veya "melun" olarak geçmesine sebep olarak Halil Hamid Paşa komplosunu kastettiği açıktır, ancak onun esas vurgusu Kırım'ın elden çıkmasıyla Paşa'nın olan ilgisidir. Tam olarak neyi kastettiği belli olmasa da, Küçük Kaynarca Antlaşması sonrası (1774) tam bağımsız bir statü verilen Kırım'a Ruslar tarafından asker çıkartılmasını kınayan bir protesto bile neşr edilmemesi o dönemde sadrazam olan Halil Hamid Paşa'nın büyük eleştirilere maruz kalmasıyla alakalı olabilir. Bu tutumundan dolayı, üretilen söylentilere göre, sadrazamın Kırım'ın Ruslara devrini kolaylaştırmak, kendi devletinden ziyade onların amaçlarına hizmet etmek ve hatta bu uğurda Avusturya ve Ruslardan rüşvet almakla suçlanmaktaydı.⁵³ İlgili meşveret meclislerinde Halil Hamid Paşa

50 Ratıb Efendi'nin Halil Hamid Paşa kadrosuyla bağlantısı için bk. Uzunçarşılı, "Tosyalı Ebubekir Ratıb Efendi", s. 50; İ.H. Uzunçarşılı, "Sadrazam Halil Hamid Paşa", *Türkiyat Mecmuası*, 5 (1935), s. 255-256; Christop K. Neumann, "Decision-Making Without Decision-Makers: Ottoman Foreign Policy circa 1790", C. E. Farah (ed.), *Decision-Making and Change in the Ottoman Empire*, (Missouri: 1993), s. 33.

51 Halil Hamid Paşa'nın liderliğindeki bu hizbin kadrosu, hedefleri ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa liderliğindeki rakip grupla mücadeleleri için bk. Uzunçarşılı, "Sadrazam Halil Hamid Paşa", s. 239-255; Sarıcaoğlu, *I. Abdülhamid*, s. 148-151, Neuman, "Decision-Making", s. 29-34. Zinkeisen'a göre, sadaretinde barışçıl bir dış politika izleyen Halil Hamid Paşa'nın azil ve ölümüne sebep olan esas mesele başta Cezayirli Gazi Hasan Paşa olmak üzere hükümetteki savaşı yanlılarının komplolarıdır. Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu*, VI, s. 353.

52 TSM, E. 2031-16 (tarihsiz).

53 Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu*, VI, s. 353. Söylentilere göre, mirasındaki belgelerde bu iddiaların doğruluğu hususunda "şüpheye mahal vermeyen" kanıtlar bulunmaktaydı.

kendisini barışçı bir politika ve mevcut askeri ve ekonomik şartlar altında yeni bir maceraya atılmamak gerektiğini belirtirken,⁵⁴ Uzunçarşılı, bunun yanı sıra Paşa'nın – Amerikan savaşı sebebiyle - Ruslara hoş görünmek isteyen Fransızların telkini altında kaldığını savunmaktadır.⁵⁵

Halil Hamid Paşa dışında Ebubekir Ratıb Efendi'nin en muteber tuttuğu şahıs, Mehmed Ragıp Paşa'dır. 1757-1763 tarihleri arasında ölümüne kadar sadrazamlık yapan bu devlet adamını deneyimli ve iyi bir idareci olarak tanımlayan Ratıb Efendi onun en büyük katkısını imparatorluğun mali durumunu düzeltmesine bağlar. Hatta Ratıb Efendi'ye göre tahta çıktığı sıralarda kendisini katiyyen sevmeyen III. Mustafa yerini alabilecek daha iyi bir sadrazam bulamadığından azl etmediğini belirtir.⁵⁶ Ancak iyi hizmetleri karşısında onun değerini anlamıştı. Yani, iyi hizmetleri karşısında padişahın gözüne girmeyi başarmıştı.

54 Bu hususla ilgili cereyan eden meşveret meclisi mazbataları Vasıf Tarihi'nde de mevcuttur. Ahmed Vasıf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*, M. İlgürel (ed.), (Ankara: TTK, 1994), s. 31-32, 61-65, 91-93, 167. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet* (Dersaadet: 1309), II, s. 276-77, 280 ve III s. 10, 35-36.

55 Uzunçarşılı, "Sadrazam Halil Hamid Paşa", s. 227-229. İngiltere ve Prusya'nın bu konudaki tavassut taleplerini reddeden Paşa'nın Fransızların bu kadar etkisinde kalması onun hizbinin Fransız yanlısı politikasıyla alakalı olmalıdır, derken yalnızca bir tahminden hareket etmektedir.

56 III. Mustafa'nın tahta geçtiği sırada Mehmed Ragıp Paşa ile ilgili tereddüdlere dair başka bir kaynakta bilgiye rastlayamadık. Ragıp Paşa'nın hayatıyla en detaylı tezi yazan Mesut Aydın, dönem kaynaklarından yola çıkarak, III. Mustafa'nın Paşa ile ilgili hiçbir tereddüdü olmadığını yazar. Mesut Aydın, Koca Râgıb Paşa, Hayatı ve Dönemi, yayınlanmamış doktora tezi (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi: 2005), 221. Eton da benzer bir görüşü savunarak III. Mustafa'nın bu ünlü devlet adamına olan güveninden bahseder, ve bunu Paşa'nın en büyük siyasi rakibi olan kızlarağası Abukof Mehmed Ağa'ya karşı zaferi olarak anlatır. W. Eton, *A Survey of the Turkish Empire*, (London: 1799), s. 195. Nicolae Jorga da kızlarağasının tüm çabalarına rağmen, III. Mustafa'nın Koca Ragıp Paşa'ya tam bir güvenle tüm devlet işlerini yönetmesine izin verdiğini yazar. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. IV, s. 378. Zinkeisen ise, III. Mustafa'nın bir şekilde Ragıp Paşa'ya itimad ettiğini belirtir: "III. Mustafa doğal bağımsızlık dürtüsünden dolayı sonunda böyle bir hakimiyetten rahatsız olmasına ve tahammül edememesine rağmen, Koca Ragıp Paşa'ya danışmadan hiçbir şey yapmaya cesaret edemiyordu." Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu*, V, s. 597. Yine de bazı kaynaklar, Ebubekir Ratıb Efendi'nin III. Mustafa'nın yaşlı sadrazamı biraz da mecburiyetten istediğine dair yorumunu destekleyecek şekilde, Ragıp Paşa sadarete olduğu sürece müstakil bir hükümdar olamayan III. Mustafa'nın Ragıp Paşa'nın ölüm haberini aldığından artık tek başına hüküm sürebileceği için rahat bir nefes aldığı belirtir. Diez, 46 ve Bratter, 67'den naklen Kemal Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar: XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi

Bu iki Paşa dışında pek örnek vermeyen Ratıb Efendi, genel anlamda Osmanlı devletini “hummadan hastalanmış bir marize” benzeterek, sıkıntılarının yalnızca tek bir alanla sınırlı kalmadığını ve hemen hemen tüm kurumlara sirayet ettiğini düşünür.⁵⁷ Başta sadrazam olmak üzere tüm idareciler cahil, na-ehil olmalarının yanı sıra şahsi çıkarlarını devletlerinin çıkarlarından üstün tutmakta ve devleti iyi idare edememektedir. İlimiye sınıfının durumu da aşağı yukarı aynıdır. Nitekim, Fransız kralı XVI. Louis’in Osmanlı yönetici sınıfının yozlaştığına ve devlet idare edebilecek kabiliyette olmadıklarına dair kanaatine içerlese de aslında bunun çok doğru bir gözlem olduğunu Şehzade Selim’e itiraf eder. Ekonominin durumu da pek parlak değildir. Hazine on beş yıldır sürekli açık vermekte ve bütçeyi kapatmak için bir sonraki yıl(ların) hasılatı da tüketilmektedir. Özellikle I. Abdülhamid döneminde durum daha da vahimleşti. Kendisinin verdiği bir örneğe göre, gelir gider dengesizliği yüzünden son on beş yıldır 1200/1786 yılı masrafları 1203/1788-89 yılı iradatından harcanmaktadır.⁵⁸ Modern literatürde maliyede “Bunalım Yılları” olarak anılan 1768-1792 dönemine denk düşen bu yıllarda gerçekten Ebubekir Ratıb Efendi’nin belirttiği gibi özellikle 1780’li yıllarda ekonominin dengesi iyice bozulmuştu.⁵⁹ Ancak, ona göre ekonomik durumun vehameti onun için her şeyin sonu demek değildir. Bu yüzden de ekonomik durumu bahane ederek daimi olarak ödün veren barışçıl bir politika izlemesine gerek yoktur. Ekonomi ne kadar bozuk olursa olsun, müstakbel padişahın sırf bu kaygılarla diğer devletlere boyun eğmesi gerekmediğini vurgular. Zaten iyi bir savaş sadece güçlü bir hazineye bağlı değildir.⁶⁰ Önemli olan bir padişah için “farz mesâbesindeki” gazadan vazgeçmemesi ve ülkesinin haklarını savunmak üzere gerekirse savaştan

Edebiyat Fakültesi yayınları, 1985), s. 37. Paşa’nın kızlarağası ile rekabeti için ve III. Mustafa ile ilişkisi için, ayrıca bk. J. Von Hammer, *Histoire de l’Empire Ottoman depuis son origine jusqu’à nos jours*, (Paris: 1938), s. 14, 17.

57 Hastalık motifi için bk. TSMA, E. 2031-2 (tarihsiz).

58 Yavuz Cezzar’ın verdiği rakamlar da gelir gider dengesizliğini netleştirmektedir. Örneğin, 1785’te 14.742.715 guruş gelire karşı 17.298.063,5 guruş gider vardı. Hatta tam mektuplara denk gelen 1787 yılında 1,5 milyon guruşluk bir masrafın açıkta kaldığını biliyoruz. Yavuz Cezzar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi: XVIII. yydan Tanzimat’a Mali Tarih*, (İstanbul: Alan Yay. 1986), s. 92-93

59 Güzel bir değerlendirme için bk. Cezzar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönem*, s. 74-81.

60 Öte yandan yine aynı mektupta, İhtilal öncesi Fransa’nın içine düştüğü mali sıkıntılardan bahsederken, bu devletin kolay kolay savaşı göze alamayacağını, zira iyi bir savaşın ancak iyi bir hazine ile sağlanabileceğine dair sözlerinin yukarıdaki yorumlarıyla çelişmesi dikkat çekicidir.

kaçınmamasıdır.⁶¹ Burada kendisinin kastettiği gaza telakkisi klasik anlamda bir yayılmacı ve veya saldırgan bir politika değil ancak gerektiği anda savunma amaçlı bir savaştan kaçınılmaması gerektiğidir.

Ebubekir Ratıb Efendi ve modernleşme

Elimizdeki belge sayesinde bürokraside yetişmiş bir erken onsekizinci Osmanlı devlet adamının entelektüel düzeyini ve imparatorluğun genel durumu hakkındaki genel düşüncelerini de takip etme imkanı buluyoruz. Devletin eski ihtişamlı günlerinin geride kaldığına dair bir farkındalık ve Batılı devletler karşısında yavaş yavaş özgüvenlerini yitirmeye başlamış bir idareci sınıfla karşı karşıya olduğumuz açıktır. Hatta Şehzade Selim'in "Françe devleti gibi bir büyük devlete" mektup göndermeyi becerebilmesi bile onun hanesinde bir artı puan olarak algılanır. Kendisinden sonraki birçok devlet adamı ve entelektüel gibi, Ratıb Efendi de Avrupalı güçlere karşı bu özgüvensizlik ve bir nevi "aşağılık kompleksini" ancak geçmiş dönemlerin ihtişamını yad ederek yenmeye çalışacaktır. Nitekim, Ratıb Efendi de sık sık geçmişte Avrupalıların her açıdan Osmanlılardan daha geri düzeyde olduklarını kendine ve Şehzade'ye hatırlatmak ihtiyacı hisseder.⁶² Ancak geçmişin ihtişamı dönemin sorunlarını çözmek için yeterli değildir ve Ebubekir Ratıb Efendi de bunun farkındadır.

Ebubekir Ratıb Efendi'nin üzerinde durduğumuz mektubu bir kitap veya layiha olmadığı için imparatorlukla ilgili gözlemlerinin sistematik olması beklemez. Örneğin kendisi gibi bir bürokrat olan Ahmed Resmi Efendi'nin 1769 ve 1772 tarihli raporları ve *Hülasatü'l-İvbar* (telif tarihi 1785) adlı eseri gibi kapsamlı ve düzenli değildir.⁶³ Bunun yanı sıra, Resmi Efendi sadece merkez bürokraside değil, 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşında çeşitli görevlerde bulunduğu için ordunun da durumu hakkında gözlem yapabilme imkanı bulabilmişti. Ratıb Efendi ise, orduda henüz görev almadığı için kendisini askeri durum hakkında pek yetkin hissetmemektedir.⁶⁴ Ratıb'ın vurgusu daha ziyade padişahlar ve şahıslar üzerinedir.

61 Ebubekir Ratıb Efendi'nin Halil Hamid Paşa'nın Kırım'ın elden çıkması sürecindeki pasif tavrına yönelik bu yorumlarına istinaden değerlendirmek gerekir.

62 TSMA, E. 2031-16 (tarihsiz); Uzunçarşılı, "Selim III", s. 242.

63 Ahmed Resmi Efendi'nin hayatı ve eserleriyle ilgili daha detaylı bilgi için bk. Aksan, *Ahmed Resmi Efendi*.

64 Ancak, Şehzade ile yazışmalarından kısa bir süre sonra kendisi de 1788'te sipah katibi olarak orduda görevlendirilip ordunun durumunu daha yakından gözlemlene imkanı o da bulacaktı. *Büyük Layihası*'na da aksettği üzere, Viyana elçiliği sayesinde de yabancı bir orduyu daha yakından tanıma ve Osmanlı ordusu ile karşılaştırma imkanı

Yani, muktedir bir padişah veya sadrazamın birçok sorunu çözebileceğine inanır. Derin ekonomik problemlerin bile ‘âkil’ bir vezirin başa geçirilmesiyle aşılabileceğini düşünür. İddiasını ispatlamak üzere, Ragıp Paşa sadareti sırasında boş hazinenin dolması örneğini verir. Yani, o da tek bir şahsın sorunları çözebileceği inancının güçlü olduğu klasik bir gelenekten gelmekte ve devletin kurumsal ve karmaşık problemlerini göz ardı etmektedir.

İncelediğimiz mektuba aksettiği kadarıyla, imparatorlukla ilgili değerlendirmelerinde Ebubekir Ratıb Efendi’nin ciddi bir özgünlüğü yoktur. Kendisinden önceki ve sonraki birçok devlet adamı gibi ekonomi, askeri durum ve devlet idaresi hakkında klasik tespitlerde bulunur. Hasta telakki ettiği devletin yeni bir yapılanma ve düzenlemeye ihtiyacı olduğuna dair Şehzade ile hemfikirdir. Zaten Şehzade Selim’in tahta geçtiği takdirde “nizâm-ı devlet” kaydında olduğunu kendisi de vurgulamaktadır. Yani, sorun tespit edilmiş ve kabullenilmiştir. Bu yüzden sorundan ziyade çözüm yolları üzerinde kafa yorduğu açıktır. Ona göre, esas mesele, çözümün kaynağının içeriden mi yoksa dışarıdan bulunulacağıdır. Öncelikle ordunun düzeltilmesinin gerekliliğine dair kesin bir kanısı olduğu için, ister istemez bu alanda yoğunlaşır. Bu bağlamda, kendi kendisine “Frenk ta’lîmi gibi nizâm verilmeliği mi iktizâ eder” yoksa “Sultan Orhan, Murad-ı Evvel ve Sâni ve Ebu’l-Feth Sultan ve Selim-i Evvel efendilerimiz vakitlerindeki nizâm-ı askeri tecdid ile mi iktizâ eder?” sorusunu sorar. Başka bir deyişle, temel sorunsal dışarıdan ithal yeni bir askeri sistemle mi askeri reform yapılmalı yoksa içeriden bazı reformlarla mı bazı değişimler sağlanmalıdır. Bu meşhur ikilemi kendisinden sonraki birçok Nizam-ı Cedid ıslahat layihaları yazarının aksine, büyük bir açık yüreklilikle ortaya koyar.⁶⁵ Askeri reformların esin kaynağı hakkındaki ikilemi Şehzade’nin önüne koyan Ebubekir Ratıb Efendi’ye göre birinci yol, yani klasik sistemi yeniden ihya etmektir. Bilindiği üzere, Nizam-ı Cedid reformları öncesi yazılan ıslahat layihaları daha ziyade bu çözüm üzerine yoğunlaşır ve bunu temin edebilecek bir takım çözüm yolları sunarlar.⁶⁶ İkinci seçenek ise, Avrupa modeli

bulacaktı. Bu husustaki gözlemleri için bk. Yeşil, *Ebubekir Ratıb Efendi*, s. 241-407; Carter V. Findley, “Ebubekir Ratıb’s Vienna Embassy Narrative: Discovering Austria or Propagandizing for Reform in Istanbul?”, s. 50-58.

65 III. Selim dönemi ıslahat layihalarıyla ilgili oldukça geniş bir literatür mevcuttur. Genel bir değerlendirme için bk. Kemal Beydilli, “Küçük Kaynarca’dan Tanzimat’a ıslahat Düşünceleri”, *İlmi Araştırmalar Dergisi*, 8 (1999), s. 25-64; Kahraman Şakul, “Nizam-ı Cedid Düşüncesinde Batılılaşma ve İslâmi Modernleşme”, *Divân: İlmi Araştırmalar* 19/2 (2005), s. 117-150.

66 Bu hususta en önemli istisna yeni bir düzenin (“nizam-ı cedid”) tek çare olduğunu savunan Mustafa Reşid Efendi’dir. Ahmed Öğreten, *Nizam-ı Cedid’e Dair ıslahat Layihaları*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, (İstanbul Üniversitesi: 1989), s. 28.

bir askeri sistem getirilmesidir. Ratıb Efendi'ye göre, Avrupa'dan askeri teknik ve model ithal etmek yanlış değildi, zira zamanında da Avrupalılar Osmanlı'dan bu birtakım teknikleri ödünç alarak kendilerini geliştirmişti. Şimdi onların daha ileri teknolojilerinden Osmanlıların yararlanmasında bir sakınca yoktu. Geçmişin kudretli ve zaferlerle dolu günlerine dönebilmek için yeni araç ve metotlar kullanılabilirdi. Benzer bir argüman, III. Selim dönemi reformlarını savunmak üzere yazılan “*Koca Sekbanbaşı Risalesi*” olarak bilinen risalenin yazarı Ahmed Vasıf Efendi ve Ubeydullah Kuşmânî tarafından da kullanılır.⁶⁷

Avrupa'dan askeri bir model ithalinde mantıken bir yanlışlık görmemesine rağmen, Ratıb Efendi bu seçeneğin çok uzun vadeli, meşakkatli ve tehlikeli olduğunu belirtir. İlk olarak, mütemadiyen savaş içinde bulunan veya en azından sürekli topraklarını savunmak zorunda kalan imparatorlukta yeni bir modelin uygulanması için uygun bir ortam ve zaman yoktur. XVI. Louis'nin tavsiyesine uyararak barışçı bir politika takip edilmesini de tatbiki zor bir öneri olarak görür. Zira, mevcut şartlarda beş on sene savaş açmadan orduyu düzeltebilmek ona göre neredeyse imkansızdır, hatta bu öneriyi Fransızların yeni bir “hilesi” olarak kabul eder. Bunun yanı sıra, Osmanlı askerinde bozukluk olsa bile onları “soldat” yani Avrupa'daki gibi talimli askere dönüştürebilmek oldukça tehlikeli bir deneme olmaktadır. Nitekim, incelediğimiz belgede özellikle halkın tepkisine dikkat çekilerek böyle bir teşebbüste bulunan padişahın “Frenk-perest” damgasını yiyebileceğine, kendi halkına yabancılaşacağına ve sonunda da bir isyanla tahtından olabileceğine dair dikkat çekici ifadeler yer verir. Tahta çıktıktan sonra Batı modeli bir askeri sistem kurmaya teşebbüs eden III. Selim, II. Mahmud'un aksine “Frenk-perest” olarak halk arasında anılmamıştır, ancak idareci sınıfıyla beraber halka yabancılaştığı doğrudur.⁶⁸ Ratıb'ın yirmi yıl öncesinden böyle bir tehlikeye işaret etmesi ilginçtir.

Bunun yanı sıra, askerin “soldat” gibi talim etmesinin önemli bir şey olduğunu ancak Şehzade'nin bu konuda fazla cesaretli olmasını önlemek üzere şu yorumu yapar:

67 Ubeydullah Kuşmânî ve Ebubekir Efendi, *Asiler ve Gaziler: Kabakçı Mustafa Risalesi*, Aysel (Danacı) Yıldız (ed.) (Kitap Yayınevi:2007); Aysel Yıldız, *Vaka-yı Selimiyye or the Selimiyye Incident: A Study of the May 1807 Uprising*, yayınlanmamış doktora tezi (Sabancı Üniversitesi: 2008). Sekbanbaşı Risalesinin yazarı hakkında bk. Kemal Beydilli, “Sekbanbaşı Risalesi'nin Müellifi Hakkında”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 12 (2005), s. 221-224.

68 1807 isyanı bağlamında III. Selim'in halkın gözünde meşruiyetinin nasıl azaldığına dair bk. Yıldız, *Vaka-yı Selimiyye*, s. 202-214.

Lâkin anı idâre ve deruhte edecek ve bu devlete yutdururum ve halk bir şey diyemez deyü cesâret edecek ve halk Frenk-meşreb lakabını takmamasına bir hüsn-i tedbîr edecek adem hele kulunuz bilemem. Belki efendimizin sâir bendelerinde belki bunu deruhte edüb başına çıkar vardır.⁶⁹

Daha da ilginç olanı Ebubekir Ratıb Efendi'nin bu yönelimlerden dolayı halkı suçlamak ya da aşağılamak yerine Şehzade'sine halkın itikad ve ruh haline dikkat etmesini tavsiye etmesidir. Bu da onu Sekbanbaşı Risalesi yazarı Vasıf'tan veya Kuşmânî gibi yazarlardan ayıran en önemli farktır. Zira padişahlara elzem olan şey halkın ruhuna göre hareket etmek ve halkın gözünü boyamak ve kandırmaya çalışmak yerine onların isteklerine dikkat etmektir.

Mektuptaki zihin muhasebesinden kalemine aksettiği kadarıyla, Şehzade Selim'e askeri yenilikler konusunda bir fikir telkin etmek yerine seçenekleri değerlendirmeye çalışıyordu. Ancak kendi zihninde herhangi bir seçeneği benimsemek yerine ikisini birleştirdiği anlaşılıyor. Diğer birçok devlet adamı gibi onun da nihai amacı geçmişin altın çağına dönmekti, ancak bunu yapabilmek için eskiyle yeninin birleştirilmesine taraftardı: Yani, "*kavanîn-i kadîme bu asrın mizâc ve tabîatına tatbîk ve tecdîde sa'y etmek*".⁷⁰ Ne yazık ki kafasında bu ikisini nasıl birleştirdiğine dair bir ipucu vermiyor. Yine de bu ifadeler, Ebubekir Ratıb Efendi'nin o sıralar tamamen Avrupa çizgisinde bir yenileşme düşünmediği ve klasik askeri bir dizi teknik yeniliklerle ihya etmeyi tercih ettiğini gösterir. Bu anlam da döneminin düşünce profiliyle uyum içindedir. Bunun yanı sıra, Ebubekir Ratıb Efendi'nin Nizam-ı Cedid reformcu ekibinin içinde yer aldığını ve bu reformları desteklediğini düşünürsek ya sonradan fikrinin değiştiğini ya da mevcut reformları desteklemenin gerekliliğini idrak ettiğini düşünebiliriz. 1787 yılında orduda sipah katipliğine atanması onun mevcut Osmanlı askeri sistemindeki aksaklıkları daha yakından müşahede etmesine ve daha sonra elçi olarak atanacağı Viyana'da yaptığı gözlemler onun reformlar konusundaki fikirlerini değiştirmesine ve Avrupa tarzı askeri değişimin daha önemli olduğuna ikna etmiş olabilir.⁷¹

Aynı meseleyi *Büyük Layiha*'dan yola çıkarak yorumlamaya çalışan Fatih Yeşil, Ebubekir Ratıb Efendi için reformların bir yenilik değil, tam aksine artık uygulanamaz olmuş eski kanunların yeniden hayata geçirilmesi projesi

69 T.S.M.A. 2031/16 (tarihsiz).

70 T.S.M.A. 2031/16 (tarihsiz): Bu formülasyonu veren satır şöyledir: "ecdâd-ı ızamızın nizâm ve intizâm-ı devlet-i aliyyede vaz eyledikleri kavanîn-i kadîme bu asrın mizâc ve tabîatına tatbîk ile tecdîde sa'y u ihtimâm ve sûret-i mergube-i atıkasına ifrâğ ile ihyâsına ikdâm olunur."

71 Yeşil, *Ebubekir Ratıb Efendi*, s. 43.

olduğunu belirtir. Öte yandan, meseleyi böyle ortaya koymasının kadim nizama dönmeyi ısrarla savunan muhalif grupları kışkırtmamak için bir tür manevra olduğunu belirtir.⁷² Ancak, muhalif grupların bir iki yazması bulunan *Büyük Layiha*'yı okuma ihtimalini bir yana bırakırsak, Selim'e samimiyetle yazdığı mektuplarında da benzer bir argüman kullanması bu düşüncesinin sadece bir manevradan ibaret olmadığını kesin bir biçimde ortaya koyuyor. Mektuplarda "eski kanunların yeniden hayata geçirilmesinden" ziyade bunların çağın gereklerine bir dönüşüm geçirilmesi esas vurgulanan noktadır ve muhaliflerden çekinmesinden ziyade samimi olarak eski düzeni tamamen gözden çıkartmadığı da gayet nettir. Kısacası, Nizam-ı Cedid en önemli isimlerinden olan Ebubekir Ratıb Efendi hiçbir zaman tam anlamıyla tamamen Batı çizgisinde bir yenilik ve düzen düşünmemiştir ve *Büyük Layihası*'nda da benzer bir görüş sergilediğini görebilmek bu açıdan çok önemlidir. Ratıb, Selim dönemi yenilenmesini biçimleyen düalist yaklaşımın, eski yanında yeni beraberliği zaruretinin idraki içindedir.

Sonuç Yerine

Yukarıda ana hatlarıyla incelemeye çalıştığımız 2031-16 nolu mektup daha evvel de belirttiğimiz üzere XVI. Louis'den Şehzade Selim'e gelen cevabî mektubun Ebubekir Ratıb Efendi tarafından neredeyse kelime kelime inceleyerek Şehzade'ye açıklanması ve krala yazılacak cevap müsveddesinden ibarettir. O yüzden bu taslaktan sonra hazırlanıp Fransa'ya gönderilen mektubu incelemek de ayrı bir önem taşır. Ancak, ikili arasındaki fikir teatisinden sonra krala gönderilen cevabın tam metni maalesef elimizde yok. Ancak Münir Paşa'nın 1912 tarihli makalesinde Şehzade Selim tarafından XVI. Louis'e gönderilen cevabnamenin bazı kısımları aynen verilmiştir.⁷³

Ebubekir Ratıb Efendi'nin Selim'e gönderdiği müsveddedeki Fransız aleyhtarı sert üslubun krala gönderilen cevapta oldukça yumuşadığı ilk bakışta fark ediliyor. Ayrıca, müsvedde metindeki Osmanlı padişahlarının kudreti ile ilgili bölümler atlanmıştır. Ancak, Ebubekir Ratıb Efendi büyük bir ustalıkla söylemek istediği her hususu cevabi mektubun satır aralarına sıkıştırılmayı başarmış. Bunun yanı sıra, Şehzade Selim'in ağzından III. Mustafa'nın vasiyetine binaen Fransa'ya her konuda güvenmelerini telkin etmesine rağmen, kralın Şehzade Selim'in istediği

72 Yeşil, *Ebubekir Ratıb Efendi*, s. 237.

73 Münir Paşa, selam, elkab ve sondaki saygı ifadelerini atlayarak ana metni Fransızca olarak vermiştir. Bu kısmın Türkçe çevirisi için bk. **Ek II**.

gibi bir netice alamamasının kendisini hayal kırıklığına uğrattığını gayet açık bir dille yazmaktadır.⁷⁴

Cevabi mektupta, Osmanlıların Ruslarla savaşa girmesi üzerinde durulmaktadır. Zira, kralın barışçı bir politika izleme hususundaki telkinlerine rağmen Ruslarla savaşa girilmesini Fransız hükümeti pek hoş karşılamamıştı.⁷⁵ O yüzden Ratıb Efendi bu konuda bir açıklama yapma ihtiyacı hissetmiş ve devletin bekası için bu savaşa girildiğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra kralın tavsiyesi üzerine ülkenin iç durumun düzeltilmesi, geliştirilmesi, yeniden canlandırılması gibi hususlara gayret edildiğini ve idarecilerin güvenilir adamlardan seçilmesine özen gösterileceği de vurgulanılmıştır.

Şehzadeye Öğütler: Ebubekir Ratıb Efendi'nin Şehzade Selim'e (III) Bir Mektubu

Öz ■ III. Selim'in şehzadelğinde amcası Sultan I. Abdülhamid'den gizli olarak Fransa kralı XVI. Louis'e gönderdiği mektupların varlığı ve önemi uzun süredir bilinmektedir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından bu mektupların çoğu basılmış ve incelenmiştir. Ancak, söz konusu yazışmaların yoğun bir içerik analizi yapılmadığı gibi çok önemli iki mektup da nispeten göz ardı edilmiştir. Bunlardan özellikle Fransa kralından gelen cevabnamenin (1787) Ebubekir Ratıb Efendi tarafından satır satır incelenerek Şehzade'ye detaylı bir şekilde anlatıldığı bir mektup (TSMA, E. 2031-16) ayrı bir önemi haizdir. Adeta nasihatname tarzında yazılan bu mektupta, Ebubekir Ratıb Efendi Şehzade Selim'i bilge bir tavırla iç ve dış politika konusunda eğitmekle kalmaz, aynı zaman da onu cülusundan sonra yapması gerekenler hakkında da muhtelif tavsiyeler de bulunur. Bunun yanı sıra, bu mektup sayesinde bir III. Selim dönemi reformlarının ideoloğu olarak kabul edilen bir Osmanlı bürokratinin zihin dünyasına girebilmekte ve 19. yüzyıl arefesinde onun modernleşme ve Osmanlı İmparatorluğu'nun genel durumu konularındaki fikirlerini takip etme şansını bulabilmekteyiz.

Anahtar kelimeler: Ebubekir Ratıb Efendi, Şehzade Selim (III), Louis XVI, Fransa, Nasihatnâme, Modernleşme, Askeri Islahat, Dış Politika, Mısır, İshak Bey, Ragıb Mehmed Paşa, Abdülhamid I, Halil Hamid Paşa

74 Bu cevabi mektupta önemli bir husus da İshak Bey'in Şehzade'nin telkiniyle Paris'te bazı gizli açıklamalarda bulunmasıdır. Gerçekten krala gönderilen ilk mektupta da İshak Bey'in krala bazı şifahi açıklamaları olduğundan bahsedilmektedir. Dikkat edildirse, 2031-16 no. belgede de sık sık yalnızca Şehzade Selim, İshak Bey ve Ebubekir Ratıb Efendi'nin bildiği bir sırdan dem vurulmaktadır. Maalesef bütün bunlarla ilgili mantıklı bir açıklama henüz tarafımızca malum değildir, ancak Fransa'nın, Osmanlıların Ruslarla savaş olması durumunda vereceği bir teminatla alakası olduğunu tahmin edebiliriz.

75 Vergennes'in ölümünden sonra Fransız dışişleri bakanlığına geçen Comte de Montmorin'in Osmanlı-Rus savaşının başlamasından dolayı memnuniyetsizliği ve bunun Osmanlı-Fransız ilişkilerine yansması için bk. Ragsdale, "Montmorin and Catherine", s. 32.

ŞEHZADEYE ÖĞÜTLER

T. 50116

Ebübekir Râtib Efendi'nin Şehzâde Selim'e mektubu.

EK: I**T.S.M.A. 2031/16 NO'LU BELGENİN TRANSKRİPSİYONU⁷⁶**

(*Françe devletinden Françe kralından gelen mektubdur ki mâtde-be-mâtde be-mâtde anlaşılmak için yazılmışdır. Asil satırda olan mektubun aynıdır. Üzerinde olanlar şerh olunmuşdur*)

(*Nâme-i hümayûnlarını İshak Bey kulları Françe Kralı'nın kendi yedine teslim eylediğini ve sırranî ana sipâriş olan sözleri kemâl-i gayret ile söyleyüb edâ-ı hizmet eylediğini beyân eder*)

Taraf-ı bâhirüŝ-şereflerinden mersûl İshak Bey bende-i sâdikları bî-izn-i Allahu Teâlâ tûl-ı sefer ve meşakkat-ı bahr u berr çekdikden sonra âkıbet serir-i devletimize selâmet ile vusûl bulub yedine tefvîz buyrulan muhabbet-nâme-i müveddet-hitâmelerin dest-i dostânemize teslim eyledikde kendine sipâriş olunan makalât-ı sırrıyye ve hidemât-ı aliyyelerin gayret-i tam ve sadâkat-ı ma-keâm ile icrâ ve tekmiâl eylemişlerdir.

Bu sözlerin ma'nâsı mukadder olan vakt gelüb tahta cülûslarında iktizâ eden tedbîrleri ber vech-i peşin tedârik etmiş olduklarını ve Devlet-i Aliyye ve memâlik-i mabrûsanın hâlini, anları eski sûretine koymağa sâ'y ü ihtimâm merâmları olduğunu İshak Bey Françe'ye gelmezden evvel işitmişdik dimektir. El-hâletü hâzihi Devlet-i Aliyye-i Osmaniye kaide ü kanûnu üzere şehzâde ve vâris-i taht olan veliahd peri gibi gözden nihân ve cân gibi nazardan pinhân olmağla devletlü necâbetlü efendimiz dahî rûh-ı insân gibi çeşm-i cihândan hafî ve mestûr olmalarıyla siz efendimizin ahvâline ve ne fikirde ve ne tedbîrde olduğuna kim vâkıf olabilir? Ve farizen birisi vâkıf olsa necâbetlü efendimiz şöyle fikirde ve böyle tedbîrdedir, Françe kralına söyler mi? Farazâ bunu söylese İshak Bey söylemelüdür. Zirâ siz efendimizin nizâm-ı devlet kaydında olduğunuzu ve işbu Françe devletinin işitdik dedikleri şeyleri fikirde olduğunuzu bu kulunuz oldukça biraz iz'ân ederim ve bir de İshak Bey kulunuz bilür. Bu abd-i âciz ne yâre ne agyâra efendimizin sırrını açmayub cân gibi sînemde hıfz etmekdeyim. Kusûru efendimizin böyle dakik fikirde olduğunu bilmemek gereklidir. Zirâ devletlü necâbetlü şecâatlü kân-ı idrâk u iz'ân ve ummân-ı akl u irfân olan siz efendimizin esrârını feleklerde melekler ve deryalarda semekler ve eflâtûnum deyü akl da'vâsında olanlar bilmekte aciz ve hayrandırlar. Hakk Teâlâ vücûd-ı hümayûnlarını dâim ve ber-karâr ve ekdâr u âlâmdan mahfûz eylesin. Siz efendimizde olan feyz-i ilâhîde akıllar hayrandır. Hele bu abd-i âcizin aklı dahî yokdur. Ancak olan aklım dahî siz efendimizin cenâb-ı Ahadî'nin feyz-i akdes ve fazl-ı mukaddesine olan mazhariyetiniz başkadır. Heman bir saat evvel cümle âlemi mübârek cemâlinizi müşâhede ile cenâb-ı Hak mesrûr eylesün. Hâl-i âcizâneme göre çok tevârih kitabları mütâlaa eyledim. Sâbıkda geçen mülûk u şâhân u şehzâdegân hazerâtının menâkıblarını ve tevârihlerin ve etdikleri tedbîr ü hareketlerini çok kitablarda okudum. Mâşâallah bârek-Allah efendimizde olan çâşnî ve feyz ve neş'e ve pertev ve ikbâl birisinde yokdur. Hemân Hak Teâlâ siz efendimizi fenâlara mukarin olmakdan hıfz eylesün. Bu cihetden derim ki siz efendimizin bu abd-i âcizi mahrem buyurduğunuz esrâra kimesne mahrem değildir ki siz efendimizi oldukça deryadan katre misüllü bu kullarınız gibi ağnaya. Bu husûsu Françe devleti İshak Bey gelmezden bilürdük, işitdik

76 Orijinal metinde kırmızı olarak yazılan bölümler italikle; XVI. Louis'den gelen mektuptan alınan bölümler koyu yazıyla belirtilmiştir.

demeleri bunu ya İshak Bey'den işitmeli ve yâhûd bu kulunuzdan işitmeli. İkimizden dahî işitmedikleri zâhir olmağla bu sözden merâmları bir işâret ve siz efendimize zımnî nasihat ve zerâfet ü nezâketle Devlet-i Aliyye'nin hâlini bildirmekdir. *Yânî Françe devleti nezâketle demek isterler ki memâlik-i mahrûsanın atik nizâmı ve ocaklu ve ulemâ ve ricâl ü vüzerâsının râbitası güzel idi. Anın için nice memâlik ü bilâd ve kılâ feth eylediler. Eğer sizin dahî murâdınız kal'aler ve vilayetler ve memleketler feth ü zabt etmek ise Devlet-i Aliyye'de nizâm yokdur. İbtidâ vüzerâ ü ricâl ve ulemâ ve ocaklara nizâm verüb Devlet-i Aliyye'yi evvelki hâline koyub ve eski sûretine ve kalıbına ifrâğ edersiz. Yohsa Devlet-i Aliyye'nin el-hâletü hâzihî ricâlî vüzerâ ve ulemâ ve ocaklusu bu nizâmda kalır ise elinizde olan memleketlerden dahî size hayır olmaz ma'nâsını kinâye ederler. Bu husûsu kinâye etmekden merâmları bakalım bu kinâyemizi ağnar mı ve ağnarsa ne güne cevâb yazar; andan akl ve rüşdünü ve sonra bir iş görebilir mi ve görececek hâl var mı anı bilmek içindir. Beher hâl bu kinâyeye zerâfetle cevâb yazılmak iktizâ eder.* Biz Allahu Teâlâ hazretlerinin kullarından bir kuluyuz, mahlûk-ı Hudâ olmakda sâir ibâdullahdan farkımız yokdur. Ancak hükm-i ilahî bu vechile cârî ve nizâm-ı âlem ve istirahat-ı ümem bu râbita üzere sâri olmuşdur ki cenâb-ı Bârî emr-i nehyini enbiyâ ve rûsül vâsıtalarıyla beyân ve enbiyâ ve rûsül dahî ol emr ü nehy ve hakkı mülûk ve şâhân vasıtasıyla tenfiz için pâdişâh nasbıyla ve üzerlerine birisini hâkim ihtiyârıyla her birini ve resûl ümmetine emr etmekle bizi dahî mülûk ve şâhân silsilesinden halk ile ikrâm eylediğinden maâda feth-i kılâ u husûn ve vaz-ı âyîn ü kanûn husûsunda akl u ferâsetine ekâsire-i devrân hayrân ve şecâat ve re'y ü tedbîr ve kuvvetine kayâsara-ı cihân vâdi-i hayretde sergerdân-ı mülûk-ı Âl-i Osman sülâle-i tayyibesine ilhâk ile bizi mahzar-ı ihsân u in'âm eyledi. Cenâb-ı Bârî'nin hakkımızda olan inâyetini ta'dâd imkânda olmamağla deryadan katre ve âftâbdan zerresini beyân tasdî'-i ser-i haşmet-efserinizi mucib olacağı nümâyân olmağla sükûnet ihtiyâr olunmuşdur. İshak Bey'in bu tarafa kudûmünden evvel ma'lûmumuz idi deyü tahrîr olunması mücerred tarafımıza olan kemâl-i muhabbetinizden neşet etmişdir. Zirâ kanûn-ı Osmanî üzere bizler gözden nihân ve uyûn-ı a'yândan pinhân olduğumuza binâen bizim esrârımızdan haberdâr ve fikr ü endişe ve tedbîrimizden celb-i ahbâr müşkil ve asîr olduğu erbâb-ı fehm ü ferâsete hafî ü setîr olmadığından maâda tab'-ı Rum meşhûr olduğu gibi akl-ı Frengistân dahî elsine-i ukalâda mezkûr olmağla müşkil-pesendân-ı Frengistân ve Avrupa devletlerinde hükümdârân miyânında bizim henüz istihsâna şâyân bir re'y ü hünerimiz nümâyân olmayub ne güne hareket edeceğimiz verâ-ı gaybda pinhân iken cenâb-ı azamet-meâbinız misüllü bir kaç seneden berü icrâ-ı kaide-i fermân-rânî ve hükümetde nice hüner ve ma'rîfet ü mehâret ve dikkâti 'ıyân ve sulh ve cenk ü cidâl ve re'y ü tedbîr-i umûr ve ahvâlde nev-be-nev nice isâbet ve kemâl u ferâseti ve hazâkat ü mûmâreseti âlemlere beyân olmuş bir kral-ı azîmü's-şânın hakkımızda bu güne şehâdeti mücerred tarafımıza olan muhabbet ve kemâl-i safvetinden neşet eylediğinde şüphe olmamağla sâir dostlarına mebzûl olan dostlukdan ziyâde gerek şimdi ve gerek vâsıl-ı maksûd olduğdan sonra hakkımızda dostluklarının semeresi meşhûdumuz olacağı şüphesiz ma'lûmumuzdur. Elbette dostun sevdiğine nazarı a'lâ olmağla Avrupa devletleri indinde tahsîne sezâ olacak ef'âle her ne kadar bizde istidâd rû-nümâ değil ise dahî sizin gibi bir ulu dostumuzun şimdiden hakkımızda bu himmeti intâk-ı Hakk olmağla bâis-i kemâl-i mahzûzîyetimiz olub bu bâbda teşekkür olunmağla nâme-i muhabbet-âlâmelerinde remz ü işâret ve îmâ ü kinâyet olunduğu üzere inâyet-i Bârî ile ecdâd-ı izâmımızdan nizâm ve intizâm-ı Devlet-i Aliyye'de vaz eyledikleri kavanîn-i

kadîme bu asrın mizâc ü tabîatına tatbîk ile tecdîde sa'y u ihtimâm ve sûret-i mergube-i atîkasına ifrâğ ile ihyâsına ikdâm olunur.

Fi'l-hakîka her çend ki cenâb-ı azamet-meâblarının mecbûl oldukları evreng-i hilâfete hîn-i mukadderde urûc-ı ba hurûçları bâbında ber vech-i peşîn tedârik tedbîrleri mesmû'muz olub memâlik-i mevrûselerinin hâl-i sahîhini bilüb inâyet-i Barî ile an-ları sûret-i mergube-i atîkasına ifrâğ için mesâî-i cemîleleri İshak kulları bu tarafa kudûmünden evvel ma'lûmumuz idi.

Yâ'nî sizin evsâf-ı hümayûnunuz aslından eğerçe mesmû'muz olmuşdu. Ancak mîr-i merkumun takrîrinden yâ'nî İshak Bey kulunuzun haber verdiğiinden ve bâ-husûs nâme-i hümayûnunuz mazmûnundan daha ziyâde ma'lûmumuz oldu. Yâ'nî kelâmından ma'lûm olur kişinin kendi mikdârı mısrağınca kişinin akl ü rüşdü sözünden ve yazdığı mektuptan ma'lûm olmağla şeref-yâfte-i sudûr olan nâme-i hümayûnlarında akl u fetânet ve rüşd ü zekâyâ nice işâret ve nizâm-ı mülke muvaffak ve düşmâna galib olacak nice alâmet olmağla begâyet bu beşâretleri hiss edüb bir merete mesrûr ve memnûn olmuşdur ki ta'bîri kabil değildir. El-cevâb: zât-ı haşmetleri mi'rât-ı kemâlât olmağla tarafımıza hüsn-i i'tikadları müzdâd olduğuna binâen maye-i halkımızda rüşd ü istidâd müşâhede etmeleriyle dostların himmeti ekser olduğuna binâen her ne kadar hakkımızda olan hüsn-i zannunuz mikdârı istidâd ve liyâkatimiz zâhir değil ise dabî Hak Teâlâ dostlarımızın hüsn-i zannını tezkîb etmeyüb tasdik etmesi kemâl-i kerem-i Hakdan me'mûlümüzdür.

Lâkin bu misüllü ahbâr-ı beşâret-âsâr mîr-i merkumun takrîrinden ve ale'l-husûs şeref-yâfte-i sudûr olan hatt-ı şerîfleri mazmûnundan ibkâ ve mukarrer olundukda ihsâs eylediğimiz mesrûriyet ve mahzûziyet gencayış-pezir-i havsala-ı ta'bîrden biründür. Hatt-ı tab'-ı âlîlerinde merkûz olan kemâl-i istidâd ve liyâkatleri müşâhede etdikçe mahza hikmet-i Râbbânî ve takdîr-i Sübhânî bilüb Hudâ-ı müteâl fe-hüvel-melikü'l-mülûk hazretlerine tekrar tekrar hamd ü şükr etmemize bâis ü bâdi olmuşdur.

Mukaddemâ taraf-ı hümayûnlarından yazılan nâme-i hümayûnda hanedân-ı şâmihü'l-âsârımızın devlet-i azîmü's-şân Françe nice yüz seneden berü yâr-ı vefâdâr ve hayır-hâh-ı bî-iştibâh mücerrebül-etvârı olub ecdâd-ı vâlâ-nijâdımızın anlara ve vükelâsına ve elçilerine hüsn-i i'timâd ve kemâl-i i'tikadları sâir krallardan ve elçilerinden ve vekillerinden ziyâde ve kelâmlarına ebvâb-ı mesâmi'-i kabulleri küşâda ve lede'l- hâce iânete âmâde olduklarına binâen senîn-i sâbıkada ata ve dedelerimizin Françe devletine sûrî ve manevî muâveneti ve Françe'nin her cihetden zâhiren ve batinen Devlet-i Aliyye hakkında gayret ve sadâkati tevârih kitaplarına nazar edenlere rüşendir deyü yazılmışdı. İşte bu fakîre devletlü necâbetlü efendimizin ol yazdırdığına cevâbdır. Kulunuzun anlara böyle yazmaktan murâdım bu idi ki vâkıa aslından Françe devleti begâyet bir kaç def'a siklet çekdikde âbâ u ecdâd-ı izâmları vaktinde Devlet-i Aliyye'den anlara küllî imdâd olunmuşdur ve nefsü'l-emrde Françe devleti eski vakitlerde bir kaç def'a devletin işine yaramışdır, inkâr olunmaz. Bu sözler ile murâdım anları gayrete getürmek idi. Ve lâkin Françelü'de şimdi hiç iş yokdur. Hazîneden gayet sıkletleri vardır. Pâdişâhları ahmak zenperest söz avretinin elindedir.

Ve cenâb-ı haşmet-meâb kendüleri tevârih-i kadîmede cüst u cüya irtikâb Françe devletinin Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye ile öteden berü cereyân eden dostî ve hayır-hâhilerine delâil-i müstakileye ittulâ bulmalarıyla zikri müstagnî-i ani'l-beyândır.

Bundan murâd biz Françe'ye kral ve tahta cülûs edeli ata ve dede ve babalarımızın gittiği yola gidüb ya'nî anlar dâimâ Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye ile Françe devletinin birbirine muhabbetleri ziyâde olmasını sebab-i iftihârımız bilüb dakika fevt etmediğimiz malûm-ı âlemiyândır deyü yazar. Ya'nî çocuk aldatır gibi bu Avrupa devletlerinin hâlini bilmez bizim yazdığımızı tamâmına dinler(?) deyü bayağı lakırdı ile sizi aldatmak ister. Zirâ bu sözün aslı olaydı Françe devletinin şimdi Devlet-i Osmaniyye'ye bir medârı olurdu. Hiç olmasa bile bârî Nemçelü'yü men ederdi. Ancak medâr u iânet ve mane'vî bir imdâdları olmadığından başka bu esnada Moskovlu ile bir ittifâk etmişler deyü Şiyved⁷⁷ devleti tarafından haber aldım. Ancak henüz meşkûkdur, gereği gibi tashih etdikde hâk-pâyaya yazarım. Çünkü Moskov, Nemçe ile ittifâk olmağla; Françe dahî karışub üçü bir olmak fikriyle çokdan çalışıyorlar idi. Ancak henüz fi'le çıkmadı idi. Şimdi mış yaş söyleniyor. Eğer sahîh ise fîmâbaad Françe ile Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye ittifâk etmek bir dürlü elvermez. İşte bu malûm-ı hümâyûnunuz olsun. Kulunuza haber vermedi demiyesiz. Ol zaman başka tedbire muhtâc oluruz ve yine bizim bu yazdıklarımızın fâidesi olur. Şu cihetden ki bu sâir pâdişâhlara benzemez, şehzâde iken şöyle bir işe cesâret etdi ve tahrîr eylediği nâmesinde bizim hilemizi ve merâmımızı ve yazdığımız sözlerden garezimizi ağnadı. Cevâbımız altında kalmadı. Kafese iken her şeyden haberdâr sonra buna kim karşı durur deyü Françe devleti Osmanlıya bir hîle edecek ise cesâret edemez. İşte bu dahî büyük fâidedir. Binâenaleyh kulunuz anların yazdıkları sözleri altında kalmayub nâzikâne cümlesine devlet kaidesi üzere cevâb verüb kendüleri mat etmek isterim. İşte bu abd-i âcizin efendime sadâkat edeceğim böyle şeylerdir. Françe devletinin şimdiki hâlde begâyet perîşânlığı var. Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'ye imdâd u iânet şöyle dursun kendi başına medârı yokdur. Begâyet hazine cihetiyle müzâyakası vardır. Kimse ile cenk edemez. Zirâ cengin a'zam-ı eczâsı hazinedir. Françe devleti medyûn. Henüz Flemenk devletine elli altmış belki yüz bin kese akçe düyünü olduğundan başka kendi memleketine dahî nihâyetsiz borcu vardır. Müflisdir. Bu cihetden bir aher devlet ile sefer açamaz ve kiminle ittifâk etse imdâd edemez. Hatta Françe devletinin Flemenk devletiyle begâyet kavî ve muhkem beynlerinde ittifâk var idi. Flemenk demek Niderlanda demek, ikisi bir sözdür. Bunları siz efendimiz ezberleyüb hıfz tutmalıdır. Ve kulunuzun bu yazdıklarım siz efendimize bilmesi farz olan şeylerdir. Kerem edüb Frenk devletlerine dâir yazdıklarımı hıfz u ezber edüb aslından Françe böyle etdi ve Flemenk böyle etdi Prusya şunu etdi deyü ezberden söylemeye ve ba'zı hatt-ı şerifinizde vaktiyle yazdığınızda efendimiz bunları bizden a'lâ biliyor deyü size vezîrlere ve hidmetinizde olan ricâl hîle derk edemez ve hem gözlerini dört açarlar. Efendimiz bir yağnışımızı tutmasun bulmasun deyü. Bunun lütfü çokdur, zirâ Bâlâ bunları ne bilür ve ne bilmek ister ve mühr-i hümâyûn verdiği vezîrlere dahî alimallah birisi Frenkistan'ın hâlinde ağnamazdı. Halil Hamid Paşa'dan maâda. Egerçe me'lûn idi, ancak Frenklerin hîlesini ve Frenkistan'ın dek ü desîsesini bilürdü. Ve eğer Bâlâ ağnasa idi, Halil Hamid Paşa hıyânet edüb Kırım gibi iklimi sadrazam iken sonra katl olacağına evvel katl olub sonra la'net okutmaz ve tarih kitaplarına kendini

böyle yazdırmaz idi. Mülk sahibi olmadığı sûrette vezîr ne yapsun? Eflâtun olsa reîs, kethüdâ defterdâr ne yapsun? *Kaldı ki bunda i'tirâz vârid olur ki ya bizim devletimizin hazînesi yığılub batmıyor; bu bizim devletimize hep târîzdîr deyü buyurulur ise.* Vâkıa bu i'tirâz kulunuza vâriddir. Ancak her devletin bir kanûnu, bir kaide ve töresi vardır; birbirine kıyâs olunamaz. Eğerçe Devlet-i Aliyye'nin hazînesinde beş gurus fazla bâki iddihârı yoktur ve Devlet-i Aliyye'nin hâlâ masârıfı tedâhül üzeredir. Vâkıa bin ikiyüz senesinin masârıfı ve mevâcib vesâire masârıfı ve tersâne ve matbah vesâir cümlesi iki yüz üç senesi mâlından cizyesinden ve mukataât taksîtâtından verilir. On beş seneye varıyor bu tedâhül sürüyor. Ve lâkin bir tabîb-i hâzık gelür; bu devletde makam-ı sadâretde kıyâm ettiği hâlde o makule iş bilür tedbîr ve akıl sâhibi vezîr her makam u mansıbdâ erbâbını istihdâm ile alimallahu Teâlâ bir senede Devlet-i Aliyye tedâhülünden çıkdığından mâadâ bir kaç bin kese akçe hazîne iddihâr eder. *Kulunuz geçen sene seferi râ'nâ bilirüm. Pederleri merhûm efendimiz cülûs etdikde hazînede kaç bin kese akçe müddebir buldu. Gerçi kulunuz anların cülûslarında işbaşında değil idim ve iş içinde dahî değil idim.* Lâkin tashîh eylediğime göre bir akçe yok idi. Anlar hüsn-i tedbîr ile Râgıb gibi bir vezîre mâlik oldular. Eğerçe ibtidâlarında sevmez idi; ama sonralarda kadrini bilmeğe başladı. Ma-hezâ ibtidâ-ı cülûslarında kendüsünü ka' an sevmez iken ana muâdil bir âkil vezîr tedârik edemeğinden azl etmeyüb ölünceye azl etmedi. Andan sonra istihdâm eyledikleri kendi başına ne felâketler getürdü mâ'lûm. Moskov seferini açtığı vakit darbhâne-i âmireye yüzseksen bin kese akçe ihrâc etdi. Topkapı hazînesi ve haremeyn hazînesi ve dış hazîne ve iç hazîne yine dopdolu ve bunlardan başka idi. Ve hem Devlet-i Aliyye'nin aher devlete bir akçe borcu yoktur ve aher devlete demir, bakır vesâir maâdin ve güherçile gibi ve hayvanât gibi sefere levâzımâtında sâire ihtiyâcı yoktur. Ve hem Devlet-i Aliyye'nin dini İslâm'dır. Gazâ farz olduğu gibi pâdişâh gazâyâ emr ettiği gibi herkese azîmet farz olub aher devlette bu yoktur, hem olamaz. *Bundan başka eski târîh kitablarına baksınlar.* Ebu'l-feth Sultan Mehmed ve Sultan Selim-i Evvel ve Murâd-ı Evvel ve Sâni ve Sâlis ve Râbi cümlesi sefer etdiklerinde hazînede kaç para var idi ve Koca Köprülü sancak-ı şerîfi alub sefere gittiğinde Frenk, Akdeniz Boğazi'nı zabt etmişti. Çanak Kalesi ve Seddü'l-Bahr'i almışdı. Bir para hazînede yok iken hüsn-i tedbîr ile hazîne ve asker cem etdi. Bundan gazezim efendimiz bize sù-i zann etmesin sefer akçeye muhtâcdır deyü. Yarın ben dahî sefer murâd edersen benim önüme her sedd çeker mülâhaza olunmasın deyü bu kadar tasdî'e muhtâc oldum, afv buyurun. Buna nâzikâne bir cevâb ister ki siz efendimizi bunlar hubba kıyâs etmesün. İshak Bey'i aldattıkları gibi başka fikir ile sizi hem aldattık sanmasınlar ve hem vakt-i mukadderde ihtirâz eylesinler. *Vakıâ cenâb-ı haşmetlerinin dostlarına himmetleri fîrâvân ve müttefiklerine sûrî ve manevî pend ü nasihat ve imdâd u iânetleri mâ'lûm-ı âlemiyândır. Françe devleti gayretkeş ve dost ve müttefik olduğu devletlerin vakt-i felâketlerinde tekâmül-i ırz u namus ve şânlarına sûrî ve manevî himmetde kusûru olmadığı ve ale'l-husûs cenâb-ı haşmetleri kral olalı devlet-i aliyye hakkında vesâir dost ve müttefikleri hakkında etdikleri gayret ü himmet mâ'lûm-ı âlemiyândır. Bi mennihi Teâlâ bundan sonra dahî yine dostlarına bî-dîrîğ olan himmetleri mülk-i mevrûsumuz hakkında dahî mültemisdir. Dostlukları bir dürlü unutulmaz deyü yazıldıkda zâbirde bu kelâmda hiç tutacak yapışacak şey yoktur. Ve lâkin mâ'nen erbâbı idrâk ider demek çıkar ki, Devlet-i Aliyye hakkında iddiâ ettiğiniz dostluğun semeresi aslından geçen seferde mâ'lûm idi. Şimdi daha ziyâde bilindi ve Flemenk cumhûru ile ittîfâk idiniz, bu def'a içine Prusya asker koydu zabtına imdâd etdiniz.*

Ma-bezâ müttefik ve senedinizde anlara asker ile imdâd musarrâh idi. Françenin dostluğu ma'lûm oldu ve ibâdi ve ırzını ne kadar sıyânet eylediği bilindi demek zımnem çıkar. Ama zâhîrde ağnanmaz; ya'nî biz çocuk değiliz bu sizin bize yazdığınızı ve nice bize ne kalıb ve külah edeceğinizi bilirüz demek çıkar. Bu sitem onlara yüz bin asker ile mikdârını bildirmekten ziyâdedir. Ve Frengistan'da bu makule rumûz u işâret gayet müteberdir, memdûhdur; sakunub bundan hâtır-ı hümayûna başka gelmesün. Zirâ anların bize gelen işbu mektûbları cümle Devlet-i Aliyye'ye ta'rîzdür. Sizin askerinizde nizâm yokdur ve devletinizde, ricâlinizde ve herşeyinizde nizâm yokdur ma'nâsı zımnem ve ta'rîzen yazılmışdır. Ya'nî bu hâl ile bu asker ile eğer sen tahta çıkdıktan sonra sefer edersen, sen dahî rüsvâ(y) ve berbâd olursun, mazmûnu bu mektubda rumûz ile vardır. Beş on sene çalış ve devletiniz askerini Frengistan askeri gibi eyle, vesâir Frengistan nizâmlarına bak, anlar gibi sefne ve top yap, askeri anlar gibi ta'lîm eyle. Gerçek bu güzel şey ve lâkin Frengi taklid ediyor deyü bu pâdişâh Frenk-perest deyü halkın i'tikadı başka olur ve sonu bir hâdis ve fitneyi mucib olur. Bu bizim askerimiz soltat askeri gibi ta'lîm olunsa pek güzel. Lâkin anı idâre ve deruhte edecek ve bu devlete yutdururum ve halk bir şey diyemez deyü cesâret edecek ve halk Frenk-meşreb lakabını takmamasına bir hüsn-i tedbîr edecek adem hele kulunuz bilemem. Belki efendimizin daha sâir bendelerinde belki bunu deruhte edüb başa çıkarır vardır. Zirâ pâdişâhlara lâzım olan ibtidâ avâm-ı nâs kendüye hüsn-i i'tikad etmektedir. İbtidâ nasıl ma'nâ verirler ise öyle gider. Ancak, vâkia Devlet-i Aliyye'nin askeri nizâma muhtâcdır ve nizâm verilmesi memdûhdur. Ancak, Frenk askeri ta'lîmi gibi nizâm verilmekliği mi iktizâ eder, yoksa Sultan Orhan ve Murâd-ı Evvel ve Sâni ve Ebül-Feth ve Sultan Selim-i Evvel efendilerimiz vakitlerindeki nizâm-ı askeri tecdîd ile mi iktizâ eder? Anı erbâbı bilür. Hele askerin firâr etmemesine ve itâatine ve cenge ikdâmına nizâm erbâbı indinde avn-i Hakk'la kabildir deyü işitirdüm. Ve lâkin bu askere dâir nizâm ve sohbet, kulunuz efendim haddim değildir. Zirâ biz asker umûrundan anlamayuz. Erbâbı değiliz. Kâtiblik başka, bu başka ve lâkin aklım erdiğini söylemekte zarar yokdur. Efendimiz bu yollusunu düşünür, yol-suzunu atar, sadâkatım için söylediğimden benim küstâhlığımı afveder.

Françe kralına yazılan nâmede Moskovlu'ya sefer hayırlı değildir, Devlet-i Aliyye'ye muzırrdır deyü aher devletler ve ale'l-husûs İngiliz ve Prusya devleti takrîr vermişken Françe devleti teşvik etmekle anları dost-ı ablas bildiğinden Devlet-i Aliyye sefer açdı deyü bir kinâye yazılmışdı.

Bundan maksûd, ya'nî Devlet-i Aliyye'ye Moskov seferini açdırdı ve dostluk da'vâsını eder. Dostluk bu mudur ki zerre kadar bize bir imdâd u îâneti olmadı. Devlet-i Aliyye'ye aher devletler sefer açma mu'rızdır(?) demişken Françe devletine bize imdâd u îânet eder deyü anlara i'timâden açdı. *Françe devletin ırzına düşer mi idi bizi böyle Moskov yanında rezil edüb kendüsünün kat'an bir fâidesi olmaya deyü rumûz yazılmağla güyâ zu'mlarında bu vechile ana cevâb yazmışlar. Şimdi iktizâ eden cevâb: Biz dahî vâlid-i mâcidimiz merhûmun bize bıraktığı vasiyetnâme ve nasihatnâmeye nazar edüb ve Moskov'a açılan sefere dâir mukaddem ve muahhar sebt-i sahîfe-i esrâr olan kuyûdâta vâkıf ve Devlet-i Aliyye'nin gabinetosuna ârif olan bizim emîn ve mutemed ve sâdik ve müteallikât ve mensûbâtımızdan biz dahî sizin gibi suâl etdiğimizde, Moskov seferinin küşâdına dâir Françe tarafından verilen tekarîr ve evrâkın mecmû hâlâ Devlet-i Aliyye'nin gabinetosunda mahfûz ve sefer-i mezkûrda devlete nice menâfi ve hayır olacağı anlarda mezkûr olduğı ve aher devletler tarafından arz olunan*

takrîrler ve evrâklarda Moskov seferinin ol devlete mazarratı olacağı delâliyle mestûr ve Françe devletinin Moskov seferini küşâda devleti teşviki ba'zı gareze mebnî olmak üzere muharrer ve eğer Devlet-i Aliyye Moskov'a sefer ederse Bahr-ı Baltık'tan Moskov'un korsan sefineleri gelür, Akdeniz'i sedd eder ve eğer Françelü bu Moskov'un gemilerini geçirmez ve bize hazîne ve sefine ile imdâd eder fikrinde olursanız ol vechile imdâd edemez ve size bir fâidesi olamaz. *Ve Moskovlu Kırım'ı alır ve Tatar'ı ihtilâl eder ve Karadeniz'e mâlik olur ve encâmında Françe devleti dahî size düşmânlarınızın etdiği teklîfi ol dahî etmeğe başlar.* Ve akçesi yokdur, hazîne ile îânet edemez ve sefine ve mühimmât-ı harbiyye verse dahî devletin matlûbu üzere vermez. Biz mâbeyne tavassut edüb sulh edelim, giden masârîfi tazmîn için şu kadar bin kese akçe aliverelim ve Leh'den ba'zı arâzi dahî aliverelim deyü tavassut etmişler iken devlet kabul etmediğini haber verirler. *Cevâb: Françe devleti gerçi sefere teşvik etdiği sahîh olub nefsi'l-emrde harbin neticesi mâ'lûm olmamağla böyle encâmı böyle zuhûr edeceğini mütâlaa edemedi. Françe devleti, Devlet-i Aliyye'nin cümleden kadîm ve hâlis dostu olmağla her hâlde Devlet-i Aliyye'nin hayır-hâhı olmak kendi mesâlih-i ticareyye ve menâfi-i mülkiyesine vefk olduğuna binâen her hâlde dostlukları me'mûldür ve sadâkat-ı kadîmeleri inkâr olunmaz.*

Fe-emmâ bu ihlâskârları yevm-i cülûsumuzdan berü ilâ-hezâ'l-hîn ecdâd-ı izâmımızın âsârına iktizâen merbût-ı lâ-yenkati olan muhabbet cânibeyn izyâdını sebep-i iftihârımız bilüb dakika fevt etmediğimiz mâ'lûm-ı âlemiyândır.

Kaldı ki ceddimizin vakt-i hayatlarıyla müverrah ve cenâb-ı azamet-meâblarının silk-i kelâm-ı savâb tev'emlerinde münselik-i tarihde vâki olan mâcerâyı ayn-ı şuhûd ile görmüş vezîr-i mütevaffâmız Mösyö Lö Kont de Diverjen'den kable vefâtehu tafsîlen suâl eylediğimizde ceddimiz hazretleri gerçi Rusya ile Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye beyninde ol esnada sefer açmamak emr-i muhâl idüğünü ayn'e'l-yakîn bilürlerdi ve sefer-i mezkûr zuhûr etdiği taktîrce Devlet-i Aliyye'ye nâfi bir kâr olacağını zann ederlerdi. Lâkin cenâb-ı azamet-meâblarının vâlid-i mâcidleri hazretlerini feth-i ebvâb-ı muharebeye değme hâl ile sevk ve ilzâm etmeğe cesâret eylemedikleri vezîr-i müşârûnileyhin cevâb-ı bâ-tahkîkinden hüveydâ olmuşdur.

İntikâm ve taarruz kable't-tahaffuz mümkün olmaz demekden murâdı Devlet-i Aliyye'nin nizâm ve râbitası yokdur, müstebiddir. Adüvvden intikâm almak ibtidâ mülküne nizâm verüb elinde olan memleketleri tahaffuz ya'nî hıfz etmeğe mevkûfdur. Devlet-i Aliyye ise Kırım gibi bir iklimi bilâ-cenk verdi. İşte bu fikra begâyet devlete tarîz ve şân-ı devlete nakısa olmağla cevâbı bu mahale sığmadı nâmede yazarım.

Mümzî ma mümzî mâ'lûm-ı şehâmetleridir ki bu muhibleri evreng-nişin-i saltanat olduğumuz rûz-ı firûzdan berü Devlet-i Aliyye ile mükâtebe ve mürâselemizde kusûr etmeyüb intikam ve taarruz-ı kable't-tahaffuz mümkün olmadığını ilka etmeden hâlî olmayub Devlet-i mumâileyhâya müstevlî ve şâyed kendine müzâyaka verecek bir sefer karaltısını def' ve ib'âda sa'y ve gûşış etdiğimizden kat'-ı nazar bu dost-ı hayır-hâhları dostluğuna binâen emr-i muhârebenin cüziyye ve külliyesini ibâdullaha ta'lîm zımında üstadân-ı âmil ve muallimân-ı kâmil âsitâne-i saâdete irsâl etdiğimiz ve fi'mâ-baad ol taraflarda meksleri lâzım göründükçe anları ibkâ edeceğimiz emr-i mukarrerdir.

Devletlü necâbetlü velinimetim efendim işte bunu böyle mâdde mâdde yazdığım siz efendimiz bir şüphe etmeyüb böyle ancak nâmenin içinde her mâddeyi başka başka okuduk-da ağnasun deyüdüür. İşte bu satırı ya'nî bu mâdde[yi] okudukları gibi Françe devletin in elinden ne kadar iş gelir ağnanur. Zirâ ne te'vile hâcet ve ne tefsîre hâcet. Bu ki manend-i müsâadelerden gayri bir fi'l elimizden gelmez dediği mütâlaa buyruluyor ise İshak Bey kul-larının devletlü necâbetlü efendimize yazdığı mufassal arzuhalinde uzun uzadıya Şehnâme ve Hamzanâme masalları gibi yazdığı kelâmlardan başka Françe devleti, Âl-i Osman devleti için her şeyi irtikâb edenlerdendir. Bu ana değin dakika fevt etdikleri yokdur ve müttetik ol-dukları devletlere mahsûs nâmeler yazub menziller gönderdiler. Moskov kraliçesine ve Nemçe imparatoruna dahî üç beş def'adır nâme yazarlar adem gönderirler deyü İshak Bey kulun-zun yazdığı ma'nâsını ağnamadım. Vallahü'l-azîm billahi'l-kerîm murâdım ta'riz ve sitem değildir. Ancak yirmi beş seneye varıyor, devlet hizmetinde bu Frenklerin ahidnâmeleri ve devlete verdikleri kağıdları ve nâmeleri ve anlara dâir umûr içinde yuvarlandığımdan siz efendimizi aldatmasunlar deyü ve devlete bir mazarrat olmasun ve ibtidâ-i cülûslarında halka bir fenâ sûret bir fenâ tedbîr olmasun için efendimize sadâkatime binâen mecbûr olduğumdan infîl dahî ederseniz sonra hakikatine tecrübe ile vâkıf olub sadâkatimi ağnarsız. Ve lâkin bu Frenklerin hîlelerini siz efendimiz bizden a'lâ ağnar ve tabiatıyla ağnarsınız. Lâkin bir iki kere Allahu Teâlâ göstermesin şeâmeti ve mazarratı çekilür sonra ağnanur. Dürrizâde Şeyhülislam idi. Râgıb Paşa fevt olduğu sene Brandeburg ile Devlet-i Aliyye bir ittifâk murâd etdiler. Ve her ne zaman Nemçe devleti ve yâhüd Moskov devleti Âl-i Osman üzerine hareket ve sefer ederse Brandeburg kralı dahî asker çeküb üzerlerinden sefer etmek üzere söyleşilüb mahfî nizâm verildi ve Tırnakçı Yalısı'na Râgıb Paşa biniş edâ edüb anda Brandeburg elçisini getirüb ittifâk senedleri iki taraftan mübâdele ve elçiye hil'at ilbâs olunmak üzere ahşamdan mahfî tenbih ve tarafeynden senedler yazılmış iken ol gece aslı Nemçelü bir hekim duyub Nemçe elçisine haber ve ol gece Dürrizâde Şeyhülislam'a Tahir Ağa eliyle vesâir ricâle Enderun'da Nakşi vesâire üç bin kese sarf edüb ol gece pederleri merhûm efendimizin önüne sedd çeküb hatt-ı şerîf getürdüler, bir sene bu mâdde te'hîr olunsun deyü. Ba'dehû bu iş bozulunca Brandeburg kralı vardı bize rağmen Moskov ile ittifâk eyledi. İşte bu Frenklerde böyle böyle nice hîleler vardır. Françelünün bu makule hîlede yed-i tülâsı vardır. Böyle şeyleri siz efendimiz çok mütâlaa etmelidir.

Ve kezaillik Devlet-i Aliyye ile sınırdaşları olan düvel-i sâire beyninde vuku bulan bir bürüdet dumanını mahv etmede bu senâkârların müdâvim ve mülâzım bileler ve el-hâletü hâzihi buna manend-i müsâadelerinden gayri bir fi'l elimizden gelmez.

Sınırdaşları olan düvel-i sâire beyninde bürüdet dumanını mahv etmede bu senâkârlarını müdâvim ve mülâzım bileler dimekten murâdı ya'nî Moskov ve Nemçe Devlet-i Aliyye'nin sınırdaşlarıdır. Eğer sefer edelim derler ise bizler men ederiz demekden gayri ma'nâsı var mıdır? Mâşâllah güzel men etdiler ve Nemçe ve Moskov dahî anları ısga etdi. Kulunuz bu mâdde cevâbını yazmayub tecâhül ederim, zirâ pek kızıl olur. Farazâ cevâb yazsam, anlar diyecekler ki Devlet-i Aliyye sû-i tedbîr etdi cengi açdı, yohsa açılmaz idi diyecekler. Bu ise hem gerçektir ve hem haldır. Gerçek olduğu budur ki, Moskovlu'nun teklîfât ve evzâtı her dürlü tabammül ve sabırdan hâric idi. Beher hâl sefer iktizâ eder idi. Halt olduğu dahî bu cihetden ki sefer böyle açılmaz, yolsuz açıldı. Sefer dahî açılmazdan evvel varub Özi tarafında elinizden Kılburun Kalesi zabt olunub elçi bu tarafta andan sonra kaldırılmalı idi. Zirâ ol

zaman Kılburun ve Kerson tarafında bin nefer adam yok imiş. Sefer böyle gaflet ile olur mu? İbtidâ bunları tashîh edüb andan sonra etmeli zann ederim.

Pes Devlet-i Aliyye-i ebed-peyvendin tarafından dahî dostluğa hâlel verir bir hareket ve hukuk-ı civâriyeye dâir bir vaz sâdir olmayacağı me'mûlümündür.

Bu mâdde dahî Devlet-i Aliyye'yi aynı zemm ve askerinde râbîta ve nizâm ve ricâl ve vüzerâ ve ulemâsında ittifâk ve nizâm olmadığını beyândır. Eğerçe Françe devletinin bu sözü edebe muhâlifdir, ve lâkin merâmı edepsizlik değildir. Siz efendimizi ikâzdır ve nasîhatdir ve hakdır. Ancak siz efendimiz anlardan nasîhat istemezsiniz. Zirâ devlette nizâm olmadığını siz efendimiz anlardan a'lâ bilürsüz ve lâkin çünkü bu söz hak kelâm olmağla biz Devlet-i Aliyye'nin hayır-hâhınız deyü sizi bu söz ile aldatacaklar. Buna merdâne cevâb cümleden elzemdir. Nâzikâne ve ârifâne olmalıdır. El-cevâb: ecdâd-ı izâm-ı cennet makamımızdan Sultan Orhan Gazi ve Sultan Murâd ve Sultan Mehmed Ebu'l-Feth ve Sultan Selim-i Evvel ve oğlu Sultan Süleyman hazerâtı zaman-ı saltanatlarında Devlet-i Aliyye'nin vüzerâ ve ümerâ ve ricâl ve ağa ve ulemâ ve zuamâ ve ehl-i tımar ve sipâhî ve yeniçeri askerlerinde nizâm ve intizâm ber-kemâl olub ol vakt bunlara ziyâde ihtimâm olduğundan kayser-i Rum tahtında cân-nişin nice tekfür ve kayserlere galib olub Burusa, Edirne ve İstanbul ve Rumeli gibi nice memâlikte zabt u teshîr eylediklerinden mâadâ şecâat ve cenkte mahâretleri ve at ve silâh isti'mâlinde mümâresetleri meşhûr-ı âfâk olan şîrân ve dilârân-ı İran'ı ve şecâat-ı Haleb ve Aden ve Şam ve Mısır ve Arabistan'ı beste-i zincir-i kahr u tedmîr eyledikleri kütüb-ü tevârihde mestûrdur, ve hâlâ kayâsıra-ı Rum ve ekâsire-i Arab ve Acem'in tahtgahları taht-ı yed-i Devlet-i Aliyye'de olduğu buna şâhiddir. Ancak bir müddetden (berü) asâkir-i Osmaniyye zevk ü safâya alışub ve içlerine ecnebi girüb yol ve erkânlarına riâyet olunmayarak unudulub, askerden itâat münselib ve havf mürtefi' olub ricâl ü vüzerâ ve ulemâ dahî nice nâ-ehil kimesnelerden olduğundan işler bu hâli kesb etmişdir. Ve bu bâbda ba'zı hâtir ve gönüle bakılarak şefâat ve müsâade ve merhamet Devlet-i Aliyye'yi bu mazarrat ve mehlekeye ilka etmişdir. Ancak Avrupâda bu ma'nâlara dikkat ve i'tinâ ve hıfz u hirâset-i nizâm-ı mülkiyede evlad ve akraba dahî olsa hâtir ve gönüle bakılmayub icrâ olunduğundan devletlerinin mâmûriyyetine ve reâyâ ve tüccar ve ricâlinin refâh ve rahatına bâis olmuşdur. İnşâllahu Teâlâ bizim dahî vakt-i mukadderde dostlarımızın hüsn-i himmetleriyle bu husûslara dikkat bizim dahî aksâ-ı merâmımızdır. Ve tarafımıza bu güne işbu nasîhatları hayr-hâblıklarını ve safvet ve muhabbetlerini isbât etmekle begâyet haz olunmuşdur. Bu cevâb anları delü eder. Begâyet haz u pesendide ederler. Anların bu fikradan merâmı askeri soltat gibi ta'lîm ve Frengistan'daki nizâm gibi nizâm verin demek olmağla bu cevâbdan hem anlara mümâşât çıkar ve hem zimnen ta'rîz çıkar. Aslından Frengistan'da nizâm yoğdu. Ecdâdım İstanbul'u feth etdi. Burusa ve Rumeli'yi feth etdi. Hep kâfir elinde idi. O zaman bizim askerimiz nizâmlı olmağla siz bu nizâmı benim ecdâdımdan öğrendiniz. Ben dahî inşâllah anların kanûnlarını bu vakte tatbik ile ihyâ ederim dimek ma'nâsı ve daha nice nükte açıktır.

Zirâ emr-i muhârebe bir fenn-i müşkil olub fenn-i mezkûrda kendi düşmânı kadar tahsîl-i mahâret ve kesb-i idmân etmeden üzerine sefer çekmek aynı hatâdır. Binâen-alâzalik cenâb-ı azamet-meâblarının takdîrât-ı samedâniyye muktezâsınca cülûs-ı hümayûnları müyesser oldukda encâm-ı hurûcu neye müncer olacağıni mülâhaza birle mehamm-ı

enâma külliyyet ile nizâm vermezden mukaddem bir amele vülûc etmeyeceklerine akıl sâkıbları ve re'y sahibleri burhân-ı delîl ve zâmin ü kefildir.

Bunlar dahî Devlet-i Aliyye askerine ve nizâmsızlığına kinâye ve târîz olmağla bu yukarıki cevâb buna dahî yetişir.

Ve inşâllahi'r-Rahman fülk-i zât-ı sûtûde-sıfâtı yemm-i ulûm ü fûnûna açılıb gittikçe ebvab-ı futûhât ve magazi' illâ intizâm-ı asâkir ve mahâret-i seraskerân ile meftûh ve küşâde olduğunu

Bu fikradan murâdları sefer demek tedârik demek ve asker ve nizâm demektir. Osmanlının askeri nizâmsız ve sefer tedârikleri yolsuzdur. Böyle seferde muhâtara vardır. Siz bunu mâlûm edüb ibtidâ külliyyetlü hazîne tedârik ve kal'aları ve donanmanızı gereği gibi tamîr ve teksîr edüb ve askere nizâm verüb ondan sonra sefer edin; yohsa siz dahî muhâtarasını çekersiniz deyü zımnen nasihat ve tâlîm yüzünden Devlet-i Aliyye'ye târîz; ve cülûs eder ise bu sözümden kendüye havf gelüb Françe devleti şöyle yazdı sonra rezil olurum deyü sizi vesveseye düşürüb taglît edüb sefer etdirmeyecekler ve kendüleri bu cihetle zamîrlerinde ba'zı merâmları var, ânı icrâ edecekler. Buna nâzikâne merdâne cevâb lâzımdır. Âkil olan kimesne ketûm olmalıdır. Uster zehbeke ve zahabek ve mezhebek demişlerdir ulular. Ma'nâsı "usterü zahabeke" demek "zahabe" altun ma'nâsındadır. Eğer senin altun ve akçen var ise anı sakla kimesneye bildir ve zahabek dahî bir yere gidecek ve bir işi tutacak isen anı dahî sakla düşmân bilmesün ve ahmak olan dost ağnamasun. Zirâ ahmak olan dosttan akıllı olan düşmân daha âlâdır. Ve mezhebek demek mezheb ve meslek ve âdetini sakla demektir. Kulunuz ana bir cevâb yazayım ki; ya'nî bu mâddede bütün Françe devleti size diyor ki sakın sefer açma ve sefer etme, sonra devletin muzmahill olur. Bundan anların çok merâmları vardır. Anı yazı ile anlatmak kabil değildir. Vaktiyle Hakk Teâlâ siz efendimizi mesrûr edüb hâkpâyınıza yüz sürmek şerefini Hakk Teâlâ mahz-ı lütfundan bu kuluna müyesser eder ise ağnadırım. Gerçi sefer hadd-i zâtında azîm ve hâtırlı ve muhâtırlı bir umûrdur. Ve lâkin Âl-i Osman bu memleketleri kılıç ile feth etmişdir. Moskov devleti ve yâhûd Nemçe devleti vesâir Frenk devletlerinden birisi devletin şânına noksân olacak bir şey teklîf etseler, ol zaman Françe devletinin yazdığı nâmesinde sefer muhâtara idi etmeyelüm deyü avret gibi aman aman sen bilirsün deyü keferenin her murâdına müsaâde ve mümâşât ve her rezâleti kabul mü edelim? Elbette sefer zarûrî bir işdir. Vakti geldikte tahammül olunamaz. Ancak dahî işbu yazılan nâmede kat'an siz efendimiz cülûslarında ne tutacak ve ne iş edecek ve sefer açacağımı açmayacağımı Françe devletine bildirmeyeceğim böylesi münâsibdir. Bir gûne cevâb yazdım ki yüzbin mütâlaa etse hem sefer edecek deyü çıkar hem sefer etmez ma'nâsı çıkar. İşte böylece san'atlı yazdım. Sizin tutacağınız işi niçün Françelüye ve aher devlete duyururum. Siz dahî hiçbir ferde duyurmayınız. Belki siz efendimizi size müteallik olan bendeleriniz hep ekseri sefer etmeyecek bilsünler. Sonra seferi Hak Teâlâ siz efendimizi mesrûr eyledikte kendi aklına ve rüşdüne ve zekâsına i'timâdınız olan kulunuz ile müzâkere ve mahfî pişirüb birden bire ihzâr edin ki halk şaşsun. Farazâ ben âciz kulun dahî duyması iktizâ etmez; her kimin ziyâde aklına i'timâdınız var ise bu işi sonra anınla gizli müzâkere edin ve hem sizin cülûs-ı hümâyûnunuzda mutlak sefer edeceğinizi ve etmeyeceğinizi zinhâr ve zinhâr İshak Bey kulunuza ağnatmayın. Amma bu sohbetden ana hıyâneti var demek

ağnanmasın. Çünkü anların içinde bulundu. Tabiatlarıyla tabiat peydâ etdi ve hem Françelü ne güne hilekâr olduğunu Cezâyir mâddesinden dahî efendimizin ma'lûm-ı hümayûnu oldu. İshak Bey'e beher ay bir kese akçe şehriye ta'yîn eylediklerini İshak Bey kendi yazmış. Françelü ana tevekkeli bu ikrâmı etmez. Nihâyetinde ana bir teklîf edeceklerdir ve merâmları Mısır'a el takmaktır. Ana dahî gayri güne ikrâm dahî ederler. Anı mahrem etmek bu cihetden câiz değildir. Zirâ Françe devleti bir işi dâim açıktan etmez, ya'nî yiğitçe işi yokdur. Hep kahepe saman altından suyu yürütür. İshak Bey'e haddinden ziyâde ikrâm ve gereği gibi doyurur. Ol dahî aklı ersün ermesün elbette kişi kerem ve îânet gördüğü yerin gayretin çekilmek insâniyettendir. Binâenaleyh çok ilerüsünü sayamaz. Ve dahî bunda çok mütâlaa vardır. Yazı ile ifâde kabil değildir. Françe devleti bir esrârı haber almağa beş bin kese akçe vermişdir. Bir ademin oğlu olmaya kızı olmaya alâkası olmaya, öyle kayıdsız adem her nerede aşşam orada sabah olsun deyü kendi zevkine icrâ-ı mezâkına bakar. Bunlar dikkat götürecektir yerlerdir. Kulun sadâkatim hasebiyle ifâde ederim, hâtır-ı hümayûnlarında kalsın. Elbette bir vakit lâzım olur. Bize hayır duâ buyurursuz. Kaldı ki kulunda elimden gelen her umûru siz efendimize bildürüb cümle Frengistan'da ve İstanbul'un ve dünyanın aklım erdiği kadar size haberini verüb siz dahî ezber edüb cülûsunuzda birden bire birer birer icrâ ettiğiniz gibi herkes şaşar. Bunda başka mehâbet vardır, herkes korkar.

Ve tedârik-i dūr-ı dirâz etmedikçe sefere ağaz bir emr-i pür-muhâtıra idüğün teyakkun ve taammuk etmiş olurlar ve hadd-i zâtında mesalih-i dünyeviyyenin hükümü bu minvâl üzere cârî olub bir milletin her çend ki gayret-i kahramâniyyesi ve cengâverî ve nerîmanisi var olsa dahî bu tedbîrden istignâ etmemek gerektir. Elbette cenâb-ı şecâat-nisâblarının mâdde-i mezkûreden maâda nice mevâdd-ı mühimme-i sâireyi dahî derkâr edüb amele getürmek irâde-i aliyyeleridir.

Bu sözden murâdı ve umûr-ı bâtine-i memleket demekten maksûdu devletin ma'mûr olması ehl-i ma'rifetin çok olmasına ve ricâl-i devlet ve hüddâm-ı saltanatın sâdik olub âkil ve kâmil olmasına tevakkuf etmekle ehl-i ma'rifetin ve erbâb-ı kemâlîn çoğalmas ve ricâl-i devletin hüddâm-ı saltanatın kâmil olub sâdik olmaları husûsuna ne güne ilâc ve tedbîr lâzım ise, pâdişâhlar dahî ol tedbîrleri ağnayub belki sa'y etmek gerektir. Ancak sizin bu husûsa sa'y ve himmet eylediğiniz ya'nî erbâb-ı ma'rifet ve kemâl sahiblerine meyl ü rağbetiniz olduğu haberini işitdikde begâyet mesrur olduk. *İsticlâb-ı havâtır-ı hâs ve amme müteallik tedbîrleri* deyü yazmaktan murâdları pâdişâhlara lâzım olan şeyin pek büyüğünün birisi dahî gerek avâm-ı nâs ve gerek hâsül'l-hâs her kim olursa olsun pâdişâhlar cümle kalbini celb edüb herkese kendünü sevdirmenin tedbîrine şürû' vacibdir demek isterler. *Vâkıa mel'unların bu sözleri hakdır. İşte nâmelerinde Françe bâzı hak söz ve hak sûrette şeyler yazub devleti galata düşürüb yüz seneden sonra icrâ edecek merâmını usûl ile sûret-i hakdan hulûl idecek* bundan murâdı sizin devletinizde ma'rifet kadrini bilmiyorlar. Anın için sizde ma'rifetli adamlar yokdur, zâyi' olmuşdur. Biraz ma'rifetlü ricâl ve sâdik adamlar tedârik edüb devletinize nizâm verin ve devletinizde sâdik ricâl ve hidmetkâr yok. Sâdik adamlar tedârik, ehl-i ma'rifete rağbet edin deyü zımnî nasîhat yüzünden sûret-i hakdan merâmını icrâ etmektedir. *Bundan murâdı size Françe devletinden biraz ma'rifetlü adam gönderelim sizin devletinize nizâm versün demek rumûzudur. Bakalım ağnar mı deyü* ve bundan dahî murâdları Françe devletinin ma'rifetlü adamları diye devlet-i Osmanıyye'ye

Françe beyzâdeleri gelüb isti'lâ ve marîfet ta'lîmi bahânesiyle kendi murâd u merâmîlerini icrâ edecekler. *Françe devletinin güyâ bu husûsdan murâdî dostluktur deyü kendülere senâ sûretinde Devlet-i Aliyye'de kabiliyyet ve marîfet sahibleri yetiştirmeğe ve bulmağa vaktiyle himmet zamîremizde aksâ-ı murâdîmdır deyü bir mühim cevâb yazılır.*

Fi'l-cümle umûr-ı bâtime-ı memleket ilmi ki ulûm-ı sâire gibi kemâl mertebesine iblâğ olunmuşdur. Pes memâlik-i mevrûselerinin ma'mûriyetine dâir ve vefret-i erbâb-ı marîfet ve tahkîk-i sadâkat-i ricâl ve hüddâma ve isticlâb-ı havâtır-ı hâs ve amme müteallik olan tedâbirin künh-i gavrine ittilâ bulmağa cenâb-ı azamet-meâblarının sâî ve mecd oldukları haberi bu dostların gayetü'l-gaye mesrûr eylemiştir.

Çünkü kendi yazdıkları nâmede siz efendimizin merâmına dâir bir şey yok ve yazmadılar. Zirâ siz efendimiz Françe devletinden siz tahta çıkmazdan evvel bir hidmet ve sadâkat ve iânet edüb Moskovlûya ve Nemçelî'ye bir fenâ iş tutdurulması maslahatına mebni idi. Ve İshak Bey'in davâsı Françe devleti bize cenksiz Kırım'ı alıverir diye idi. Şimdi Françelü'nün hâli beyaza çıkdı. Bu şöyle dursun İshak Bey merâm-ı hümayûnlarınızı söyledi. Anlar dahî biz Moskov'a nâme yazdık ve Nemçelî'ye nâme yazdık ve cümle krallara nâme yazdık deyü ol derdmendi inandırdılar. Ve ana dediler ki sen yaz deyü. Zirâ kendüleri yazdığı nâmede böyle şey yazsalar İshak Bey'in yazdığı türehbâtı yazsalar devlet tabîret etdi ve vaktiyle sened olur. Anın için İshak Bey derdmendini pardenen atub yazdırdılar. Zevk budur ki siz efendimiz dahî hem Françe devletini ve hem ol biçâreyi güyâ ağnamadım zemînlerinde zevklendirmek hoş gelür; ama nezâketle ve ârifâne ve hekimâne hem anlara cevâb çıkar. Ancak anlar dahî o zevki şimdi ağnamayub cülûs-ı hümayûnunuzdan sonra ağnasınlar. Gayet dakik yazdım.

Gabbeza(?)bu dâileri düdmân-ı sâmi-mekânları için ve bâ-husûs zât-ı hamîde kemâlâtları hakkına meyl ü rağbet ü iştiyâkımız vasf ü ta'biri husûsunda âciz ve nâ-tüvân kalub inşâllahu Rahman maslahatgüzârları İshak Bey kullarının tahrîratından ma-ziyâde nümâyân olur.

Bundan murâdları, yukarıda zikr eylediler ve rumûz ile söylediler ki, Osmanlı askerinde ve memleketinde nizâm yok ve bir tarafdan İshak Bey kulunuza her mel'aneti ve her kafirliği ta'lîm ediyoruz. Ol tarafâ vardıkda siz anı merâtib-i ulyâda hidmet ve kârgüzârlığa sezâ olur emniyyesiyle bu tarafâ vusûlünden berü cenâb-ı haşmet-meâblarının her bâbda suâllerine cevâba kadir olmasına ihtimâm-ı tam etmektedir, demekden murâdları ve merâtib-i ulyâdan merâmı ya'nî siz ana mühr-i hümayûn verüb sadrazam ederseniz sizin her dürlü işinize ol yarar. Ol husûsda tarafımızdan dahî gûna gûn müsâade-i bî-dirîgdir deyü tasrîh ederler. Ne hâcet! Murâdları bu olduğunu efendimiz ağnayamadum buyurursanız inşâllahu Teâlâ vakt-i mukadderde cülûs-ı hümayûn buyurduktan sonra ol zaman elbette Devlet-i Aliyye'nizde reîsülküttâb ve sadrazam edeceğiniz adamlardan suâl buyurun, mahrem edüb ol zaman elbette bu gizli esrârî ol zaman elbette reîs ve sadrazam olan bilse gerekdir. Biz inşâllahu yalan çıkmayuz. İşte Françe devletinin ayda bir kese ta'yin etmesinin sırrı dahî budur ve bunu mütâlaa buyurursunuz. Bundan ne ma'nalar çıksa Françelü'nün uzun uzun fikirleri nereye varır ağnanır. Layık olan ve devletçe münâsib olan siz dahî anları taglît edüb İshak Bey'e marîfet tahsîl ettirin dileğünüzden memnûn oldum ve dostluğun dahî şânı budur. Sa'y ve himmetiniz ile vaktinde çok işine yarar zemînlerini zâhirde i'şâr ve ma'nen yine bâzı rumûz tabîrine ibtidâ olunur.

Bende-i mumâileyh inâyet-i Bârî ile kendi veliyyünniamı efendilerine merâtib-i ulyâda hidmet ve kârgüzârlığa layık ve sezâ olur emniyesiyle bu cânibe vusûlünden berü cenâb-ı haşmet-meâblarının her bâbda suâlâtlarına cevâba kadir olmasına ihtimâm-ı tam etmededir ve ol husûsda tarafımızdan dahî müsâadât-ı gûna gûn bî-dîrîğ etmişizdir.

Devlet-i aliyyenin gerek şimdiki hâlde ve gerek mâ-baad umûrunda bu muhibleri ne vecih üzere mütefekkir ve def°-i mahzûrât-ı Müslimîn için ne derecede intibâh üzere idüğümüzü ve cenâb-ı azamet-meâbları dost-ı azizimiz olan milletin mihrâbı olmak hasebiyle anlara ne mikdâr rağbet ve alâka-ı kalb ettiğimizi İshak Bey bende-i üfkendelerinin vasf ve telhîs edeceğinden kat'an iştibâhımız yoktur.

Bunun cevâbı dahî, İshak Bey her gûne sadâkatinizi tahrîr etmekle begâyet memnun olduk deyü anı dahî tecâbü'l edüb kendi kâfîliklerini bilmek ve vakt-i mukadderde onların hilelerinin mükâfâtını etmek âkılâne hareketdir. Françelü'nün büyük murâdı Karadeniz'de bâzergân gemileri gelüb gitmesine bir tarık ile Devlet-i Aliyye tarafından izin almaktır. Bu mâddenin maâzallahu Teâlâ yüzbin hücneti ve mahzûru olmağla sakınub hâtır-ı hümayûnlarında kalub Karadeniz'e gerek Françe ve gerek aher Frenk gemilerinin gitmesine bir dürlü rızâ vermiyesiz. Ve büyük murâdının birisi dahî Mısır'a el atmadır. Bu dahî Süveys denizine Frenk gemileri gelmesine izin olmayub bâ-hatt-ı hümayûn öteden berü memnû olmağla gerek Fransız ve gerek İngiltere Mısır'da Süveys denizine kendi gemilerine sefineleri gelmesi için oraya buraya çâk; merhum pederleri cennet-mekân efendimizin vaktinden evvel sa'y etmededirler ve birkaç bin kese rüşvet dahî arz ederler ve lâkin kolayını bulamadılar, sakınub buna dahî izin verilmeye.

EK: II**Şehzade Selim'den XVI. Louis'e gönderilen cevabi metnin
Türkçe tercümesi⁷⁸**

Majesteleri açıkça askeri bakımdan Türkiye'nin lehine müdahalede bulunmayacağını söylemektedir. Öte yandan babamız, vasiyetinde bize Fransa'ya askeri, ticari ve diğer konularda güvenmemiz gerektiğinin teminatını verdi. İshak Bey ile kendisine gönderdiğimiz gizli açıklamalardan sonra, savaşın Fransa'yı harekete geçireceğini umuyorduk. Mamafih hayal kırıklığına uğradık. Bununla birlikte Fransa'nın zaferlerle dolu geçmişine ve şövalye ruhuna güveniyorduk. Majestelerinin mektubunun içeriği bizi tamamen hayal kırıklığına uğrattı en sadık adamlarımızdan birinin hoş olmayan gözlemlerine neden oldu.

Majestelerine en azından fikirlerini/duygularını o kadar açıkça ifade ettiği için teşekkür etmemiz gerekir. Eğer sizin ülkeniz bize yardıma gelemeyecekse, bizimle yüz yüze olan bu davranışınızın, en azından oldukça dürüst ve samimice olduğunu bilmek de güzel. Bundan başka, iyi bir politikadan, Türkiye için şu anda tehlike oluşturabilecek olan karışıklıklardan yüz çevirdiği için de Majestelerine teşekkür ederiz. Fakat Majesteleri saldırı şartlarının bize yönelmemesi durumu ve diğer güçlerle aramızdaki iyi komşuluk ilişkilerini bozmamamız koşuluyla, yanlış anlamaları ortadan kaldırmaya devam edeceğine söz vermişti. Majestelerine yazmamızın amacı düşüncemizi açıkça ifade etmektir.

(Bu savaşın) zorluklar(ı) araştırılmadan bizi suçlayabilirsiniz. Zira Türkiye Rusya'ya karşı zarar görmeden harekete geçtiğinde, savunmasız insanlara karşı saldırmayı reddetti. Aynısını Avusturya'ya da yaptık. Mamafih mukabiliyet gerçekleşmedi. Doğrusunu söylemek gerekirse Rusya durmadan bize sorun çıkardı. Sonuç itibariyle Majesteleri, bu saldırılara (Rusların) karşı kendimizi savunmadığımızı düşünerek bizi suçlayabilir ve bu şartlarda onun yardımlarını reddettiğimizi düşünebilirdi. Savaş birçok özelliği, ögeyi bir araya toplayan ve bunlardan bir kısmının hastalığı tedavi ederken, öte yandan diğerlerinin zarar verdiği bir ilaca benzer. Bir hadiste, ağır basan bir avantaj olmadıkça savaştan kaçınılması tavsiye edilmektedir. Açıkçası, savaş üzüntü verici sonuçlara sahiptir. Buna karşın ülkemizin bağımsızlığı ve şerefi söz konusu olduğunda mevcut şartların daha da kötüye gideceğini kestirmek pek de zor değil. Bu sebeple harekete geçtik. Sonuç olarak, tek bir kelimeyle, bir devlet başkanının görevi farkında olduğu kötülöklere çare olmak ve eğer şartlar ona statükoyu korumaya izin vermiyor ise, var gücüyle bunu ortadan kaldırmaktır.

Şüphesiz zevahiri kurtarmak yetmez, bundan başka harabe halindeki bir evi parlayan bir duvar ile çevirmek için içeriye dikkat etmek/özen göstermek gerekir. İlimler, Sanatlar ve edebiyat, bir ülkenin gelişimini destekleyen unsurlardır. Majestelerinin tavsiyelerine uyarak bize uygun düşecek şartların oluşmasını bekliyoruz. Ayrıca İmparatorluk yönetiminin başına karakteri hususunda emin olduğumuz ehliyetli ve güvenilir adamlar yerleştirmek gerekir.

Hicri Cemaziyel-evvelin ilk günü 1902 (?).

78 Mektubun Münir Paşa tarafından verilen Fransızca kopyasında tarih "Hicri Cemaziyel-levvel 1902" olarak verilmiş. Ancak basım hatası olarak kabul edebileceğimiz 1902 tarihi 1202 olarak kabul edilmelidir. Mektubun yazım tarihi 8 Şubat 1788 olması gerekir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

AMAEF, Paris, *Correspondance Politique, Origines -1896, Turquie*, no. 174.
TSMA, E. 3327-1 (tarihsiz); 2031/1- 16.

Yayınlanmış Eserler

- Ahmed Vasıf: *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Abbâr*, M. İlgürel (ed.), Ankara: TTK 1994.
- Ahmed Cevdet Paşa: *Tarih-i Cevdet*, İstanbul: Dersaadet 1309/1893.
- Aksan, Virginia: "Ottoman-French Relations 1739-1768", Sinan Kunalp (ed.), *Studies on Ottoman Diplomatic History*, İstanbul: ISIS 1987, s. 41-58.
- Anderson, M.S.: *The Eastern Question, 1774-1923*, NY: 1966.
- Arıkan, Sema: "Ebubekir Ratıb Efendi", DİA, İstanbul: İSAM 1994.
- Bayram, Fatih: *Ebubekir Ratıb Efendi as an Envoy of Knowledge Between East and West*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Bilkent Üniversitesi 2000.
- Beydilli, Kemal: "Şehzade Elçisi Safiyesultanzâde İshak Bey", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 3 (İstanbul 1999), s. 73-81.
-: "Dış Politika ve Siyasi Ahlak", *İlmi Araştırmalar*, 7 (İstanbul 1999), s. 47- 56.
-: *Büyük Friedrich ve Osmanlılar: XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları 1985.
- Bossegna, G.: "Financial Origins of the French Revolution", T. E. Kaiser ve d. K. Van Kley (ed.), *From Deficit to Deluge: The Origins of the French Revolution*, Stanford University Press 2011, s. 37-67.
- Charles-Roux, François: *Les Origines l'Expédition D'Egypte*, Paris 1910.
- Creasy, E.S.: *History of the Ottoman Turks, from the Beginning to the Present Time*, 2 cilt, Londra 1856.
- Çınar, A. O.: *Esseyid Mehmed Emin Behiç Efendi'nin Sevanihül-Levayih'i ve Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul: Marmara Üniversitesi 1992.
- Dehérain, H.: *La vie de Pierre Ruffin: Orientaliste et Diplomate 1742-1824*, 2 cilt, Paris 1929.
- Demirbaş, M.A: *XVIII. Yüzyılda Fransız Elçisi de Vergennes'in Osmanlı İmparatorluğu Hakkındaki Raporları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İzmir: Ege Üniversitesi 1987.
- Djuvara, T. G.: *Cent Projets de Partage de la Turquie*, 1914.
- Donnelly, Jack: *International Realism*, Cambridge: Cambridge University Press 2000.
- Findley, C. V.: "Ebubekir Ratıb's Vienna Embassy Narrative: Discovering Austria or Propagandizing for Reform in Istanbul", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* Viyana 1995, s. 41-80.

- Karal, E. Z.: “Ebubekir Ratıb Efendi’nin Nizam-ı Cedid Islahatı’ndaki Rolü”, *Türk Tarih Kongresi* (Ankara1956: Kongreye Sunulan Tebliğler), Ankara 1960, s. 347-355.
- Kurşun, Zekeriya: “II. Mahmud’un Saltanatının İlk Yıllarında Türk Fransız İlişkilerinin Gündemi”, *Kanuni’den Günümüze Türk-Fransız Münasebetleri, Uluslararası Kollokyum* İstanbul: Mostar 2012, s. 103-111.
- Mustafa Kesbî: *İbretnü mâ-yı Devlet (Tablil ve Tenkidli Metin)*, Ahmed Öğreten, (ed.) Ankara: TTK 2002.
- Münir Paşa: “Louis XVI et le Selim III”, *Extrait de la Revue d’Histoire Diplomatique*, 26 (1912), s. 516-548.
- Neumann, C.K.: “Decision-Making Without Decision-Makers: Ottoman Foreign Policy circa 1790”, C. E. Farah (ed.), *Decision-Making and Change in the Ottoman Empire*, Northeast Missouri State University: The Thomas Jefferson University Press 1993, s. 29-38.
- Orville, T. Murphy: *Charles Gravier, Comte de Vergennes: French Diplomacy in the Age of Revolution 1717-1787*, Albany: State University of York Press 1982.
- Öz, Tahsin: “Fransız Kralı Louis XVI.’nin Selim III’e Namesi”, *Türk Tarih Vesikaları*, 3 (Ankara 1941), s. 198-203.
- Ragsdale, Hugh: “Montmorin and Catherine’s Greek Project: Revolution in French Foreign Policy”, *Cahiers du monde russe et soviétique*, 27/ 1 (1986), s. 27-44.
- Soysal, İsmail: *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri, 1789-1802*, Ankara: TTK 1999.
- Tansel, S.: “1768 Seferi Hakkında Bir Araştırma”, *A. Ü.D.T.C. F.*, 31 (Ankara 1950), s. 476-536.
- Theolin Sture (ed.): *The Torch of the Empire/İmparatorluğun Meşalesi: XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun Genel Görünümü ve Ignatius Mouradgea d’Ohsson*, İstanbul: YKY 2002.
- Unat, F. R.: *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Ankara: TTK 2008.
- Uzunçarşılı, İ.H.: “Tosyalı Ebubekir Ratıb Efendi”, *Belleten*, XXXIX/153 (Ankara 1975), s. 49-76.
-: “Sadrazam Halil Hamid Paşa”, *Türkiyat Mecmuası*, 5 (İstanbul 1935), s. 255-256.
-: “Selim III’ün Veliht iken Fransa Kralı Lüi XVI ile Muhabereleri”, *Belleten*, II/5-6 (Ankara Nisan 1938), s. 192-246.
- Yeşil, Fatih: *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Katibi: Ebubekir Ratıb Efendi (1750-1799)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2011.
- Zinkeisen, J. W.: *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul: Yeditepe 2011.